МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації
Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Профілактика та корекція девіантної поведінки студентської молоді»

Здобувачки вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
групи ПСБз-22-1
спеціальності 053 «Психологія» _____ Дудка А. Г.
підпис ЗВО

Науковий керівник _____ Сова М. О
підпис наукового керівника к. психол. наук, доцент

Гарант освітньо-професійної
програми _____ Заушнікова М. Ю.
підпис гаранта ОП к. психол. наук, доцент

Допущено до захисту за рішенням кафедри
психології, педагогіки та суспільних дисциплін
протокол від «8» 05 202 р. № 11
Завідувач кафедри _____ **Пєтухова І.О.**
підпис к. пед. наук, доцент

Ірпінь – 2026

Реєстрація № 19 10.06.26 _____
(дата) (підпис відповідальної особи)

Результати перевірки *до захисту* 04.06.26 _____
(до захисту, на доопрацювання) (дата) (підпис)

Результат захисту 81 11.06.2026 _____
(оцінка) (дата) (підпис)

Голова комісії: _____ А.М. Максимов
(підпис) (ініціали, ПІБ)

Члени комісії: _____ Т.Є. Коваленко
(підпис) (ініціали, ПІБ)

_____ Т.О. Петухова
(підпис) (ініціали, ПІБ)

_____ Ю.Ю. Заплетніков
(підпис) (ініціали, ПІБ)

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціально-гуманітарних технології, спорту та реабілітації

Кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма «Психологія»

Затверджую:

Завідувач кафедри психології,
педагогіки та суспільних дисциплін
_____ І.О. Пєтухова

Завдання на кваліфікаційну роботу
здобувача вищої освіти
Дудки Антоніни Григорівни

Тема кваліфікаційної роботи: Профілактика та корекція девіантної поведінки студентської молоді
Затверджена наказом ректора від 14.10.2025 № 1323
Термін подачі закінченої роботи: 08.08.2025

Цільова установка: здійснення теоретичного аналізу проблеми девіантної поведінки студентської молоді у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, виявленні її психологічних особливостей і детермінант, а також у проведенні емпіричного дослідження специфіки її проявів у студентському середовищі. На основі отриманих результатів передбачається розробка, наукове обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності комплексної програми профілактики та корекції девіантної поведінки, спрямованої на зниження рівня девіацій, формування соціально прийнятних моделей поведінки та підвищення рівня психологічної адаптації студентської молоді.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити ефективність програми профілактики та корекції девіантної поведінки студенської молоді.

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка студентської молоді.

Предмет дослідження – профілактика та корекція девіантної поведінки осіб студентського віку.

База дослідження: Дослідження проводилося на базі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. У ньому брали участь респонденти віком від 17 до 25 років, серед яких 70 % становили особи жіночої статі та 30 % – чоловічої. Психологічне дослідження було організоване в онлайн-форматі з використанням платформи Google Forms. Загальна кількість учасників дослідження становила 60 осіб.

Календарний план виконання роботи

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	
		За планом	Фактично
1	2	3	4
1.	Вибір теми, вивчення літературних джерел та складання плану роботи	01.10.2025	01.10.2025
2.	Підготовка першого розділу роботи та подання її керівнику	18.12.2025	18.12.2025
3.	Підготовка другого розділу роботи та подання її керівнику	18.03.2026	20.03.2026
4.	Доопрацювання роботи з урахуванням зауважень керівника	15.04.2026	20.04.2026
5.	Публікація тез у збірнику наукових матеріалів	15.05.2026	15.05.2026
6.	Попередній захист роботи	15.05.2026	20.05.2026
7.	Отримання відгуку керівника роботи	21.05.2026	28.05.2026
8.	Отримання зовнішньої рецензії	28.05.2026	28.05.2026
9.	Допуск роботи зав. кафедри до захисту	01.06.2026	04.06.2026
10.	Захист роботи	06.06.2026	11-12.06.2026

3. Дата видачі завдання «01» 10 2025

4. Керівник кваліфікаційної роботи _____ І.О. Сова
(підпис) (ініціали, ПІБ)

5. Гарант освітньої програми: _____ І.Ю. Заднепрянова
(підпис) (ініціали, ПІБ)

6. Завдання до виконання отримав здобувач вищої освіти _____ А.Т. Дуда
(підпис) (ініціали, ПІБ)

АНОТАЦІЯ

«Профілактика та корекція девіантної поведінки студентської молоді»

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальному дослідженні ефективності програми профілактики та корекції девіантної поведінки студенської молоді.

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка студентської молоді.

Предмет дослідження – профілактика та корекція девіантної поведінки осіб студентського віку.

База дослідження – заклади вищої освіти.

У ході дослідження уточнено сутність девіантної поведінки як багатовимірного соціально-психологічного феномену та визначено її основні детермінанти (соціальні, психологічні, біологічні). Розкрито психологічні особливості її прояву у студентському віці, зокрема емоційну нестабільність, імпульсивність, труднощі саморегуляції та вплив соціального середовища.

Емпірично встановлено наявність у частини студентів проявів девіантної поведінки. Обґрунтовано й апробовано програму профілактики і корекції, спрямовану на розвиток емоційної саморегуляції, соціальної адаптації та конструктивних моделей поведінки.

Результати експерименту підтвердили ефективність програми, що проявляється у зниженні тривожності, агресивності та інших негативних станів, а також у підвищенні рівня самоконтролю й адаптації студентів.

Розроблена програма може бути впроваджена у закладах вищої освіти психологами, кураторами, соціальними педагогами з метою зниження деструктивних проявів поведінки здобувачів освіти та поліпшення соціально-психологічного клімату.

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (49 найменувань, з них 5 – іноземною мовою) та додатків. Основний зміст дослідження викладено на 57 сторінках комп'ютерного набору, містить 4 таблиці та 22 рисунки. Загальний обсяг роботи становить 79 сторінок.

Ключові слова: девіантна поведінка, студентська молодь,профілактика, корекція, фрустрація, тривожність, агресія, емоційна саморегуляція, соціальна адаптація.

Рік виконання кваліфікаційної роботи: 2026.

Рік захисту роботи: 2026.

ABSTRACT

Prevention and Correction of Deviant Behavior of Student Youth

The purpose of work: to provide a theoretical substantiation and to develop a program for the prevention and correction of deviant behavior of student youth, as well as to experimentally verify its effectiveness.

Object of research: deviant behavior of student youth.

Subject of the work: prevention and correction of deviant behavior of individuals of student age.

The research base includes higher education institutions.

In the course of the study, the essence of deviant behavior as a multidimensional socio-psychological phenomenon was clarified, and its main determinants (social, psychological, and biological) were identified. The psychological features of its manifestation in student age were revealed, in particular emotional instability, impulsivity, difficulties in self-regulation, and the influence of the social environment.

The empirical study confirmed the presence of manifestations of deviant behavior among some students. A program for prevention and correction was substantiated and tested, aimed at developing emotional self-regulation, social adaptation, and constructive behavioral patterns.

The results of the experiment confirmed the effectiveness of the program, which is reflected in the reduction of anxiety, aggression, and other negative states, as well as in the increase of self-control and adaptation levels among students.

The developed program can be implemented in higher education institutions by psychologists, curators, and social educators in order to reduce destructive behavioral manifestations and improve the socio-psychological climate.

The structure of the qualification work is determined by the logic of the study and consists of an introduction, three chapters, conclusions to the chapters, general conclusions, a list of references (49 sources, including 5 in foreign languages), and appendices. The main content of the study is presented on 57 pages, includes 4 tables and 22 figures. The total volume of the work is 79 pages.

Keywords: deviant behavior, student youth, prevention, correction, frustration, anxiety, aggression, emotional self-regulation, social adaptation.

Year of execution of the qualification work: 2026.

Year of work presentation: 2026.

Зміст

ВСТУП……..4

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНСЬКОЇ МОЛОДІ

1.1. Девіантна поведінка студенсткої молоді як предмет науково-психологічного дослідження……9

1.2. Детермінанти прояву девіантної поведінки студенської молоді……..134

1.3. Психологічні особливості девіації поведінки студентської молоді…….167

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНСЬКОЇ МОЛОДІ

2.1. Методологія та організація емпіричного дослідження девіантної поведінки студенської молоді…….21

2.2. Аналіз результатів діагностичного дослідження особливостей девіантної поведінки студентської молоді……27

Висновки до другого розділу……...37

РОЗДІЛ ІІІ. АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

3.1. Зміст і структура програми профілактики та корекції девіантної поведінки студентської молоді……40

3.2. Аналіз і оцінка ефективності апробованої програми…….43

3.3. Методичні рекомендації щодо використання програми профілактики та корекції девіантної поведінки студенської молоді……52

Висновки до третього розділу…….54

ВИСНОВКИ……..57

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….60

ДОДАТКИ

ВСТУП

Соціальні трансформації, характерні для сучасного українського суспільства, істотно впливають на умови життєдіяльності молоді та особливості її соціалізації. Студентський вік є періодом активного формування світогляду, професійного самовизначення та засвоєння соціальних норм, тому молоді люди саме в цей час найбільш чутливі до впливу як позитивних, так і деструктивних чинників. Порушення гармонійного розвитку, складнощі адаптації до освітнього середовища, емоційна нестійкість, стресові ситуації та тиск зовнішніх обставин створюють підґрунтя для виникнення різних форм девіантної поведінки [20].

Зростання випадків агресивності, адиктивних проявів, порушення дисципліни, інтернет-залежності, конфліктності та соціальної дезадаптації серед студентської молоді привертає увагу педагогів, психологів, соціальних працівників і адміністрацій закладів вищої освіти [12; 23]. Такі прояви не лише ускладнюють навчальний процес, але й потенційно впливають на майбутній професійний розвиток та соціальну зрілість молодої людини. У зв’язку з цим питання профілактики та корекції девіантної поведінки набуває особливої актуальності в умовах сучасних соціокультурних змін.

Необхідність наукового осмислення проблеми посилюється тим, що девіантна поведінка має багатофакторний характер і потребує комплексного міждисциплінарного підходу. Ефективна профілактика передбачає поєднання педагогічних, психологічних і соціальних методів впливу з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей студентів, специфіки освітнього середовища та системи міжособистісних взаємин. Корекційна робота має бути спрямована на формування здатності до саморегуляції, конструктивної поведінки молоді, відповідального ставлення до власного розвитку та соціальної активності [37].

Окремої уваги потребує вплив воєнних подій в Україні, які суттєво змінюють умови соціального функціонування студентської молоді. Тривала війна спричинила зростання рівня тривожності, невизначеності, емоційного виснаження, а також появу нових факторів ризику, що впливають на поведінку студентів. Психологічні служби закладів вищої освіти стикаються з новими викликами: труднощами адаптації до дистанційного чи змішаного формату навчання, підвищеною емоційною чутливістю, збільшенням кількості імпульсивних, тривожних і адиктивних проявів. Ці обставини обумовлюють потребу створення сучасних, науково обґрунтованих програм профілактики та корекції девіантних поведінкових реакцій, які враховують психологічні особливості молоді в умовах воєнного часу, а також механізми розвитку резильєнтності [40].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про посидення наукового інтересу психологів до проблеми девіантної поведінки та її корекції серед підлітків і студентської молоді.

Зарубіжні дослідники (E. E. Boykina, O. D. Gurina, E. A. Kupriyanova, M. Floridi, A. Uvelli, B. Tonini, M. Reynolds, L. Kirisci, W. Sun, M. Yang) розглядають девіацію як складне соціально-психологічне явище, зумовлене взаємодією індивідуально-психологічних особливостей, сімейного виховання, соціального середовища та процесів соціалізації [45–49].

У вітчизняних дослідженнях (І. В. Кошова, О. Д. Кресан, Ю. В. Ліннік, Л. А. Моргай, О. В. Диса, І. О. Шинкаренко) наголошується на нормативній відносності девіантної поведінки, її залежності від сімейного, освітнього та соціального середовища, а також на ролі психологічної підтримки та превентивної роботи [9; 11; 12; 18; 25].

Проте аналіз психологічної практики в закладах вищої освіти показує недостатню розробленість цілісних програм профілактики та корекції девіантних проявів поведінки серед студентської молоді. Разом з тим, слід акцентувати увагу на необхідності вдосконалення методичного забезпечення та професійної підготовки фахівців, які здійснюють психологічний супровід

здобувачів. Викладене зумовлює актуальність поглибленого дослідження детермінант і форм девіантної поведінки у здобувачів, засобів її запобігання та подолання, що й визначило вибір теми кваліфікаційної роботи: «Профілактика та корекція девіантної поведінки студентської молоді»

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка студентської молоді.

Предмет дослідження – профілактика та корекція девіантної поведінки осіб студентського віку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити ефективність програми профілактики та корекції девіантної поведінки студентської молоді.

Для досягнення поставленої мети були поставлені наступні **завдання дослідження:**

Здійснити теоретико-аналітичний огляд психологічних досліджень з проблеми девіантної поведінки сучасної молоді та визначити детермінанти їх виникнення.

Емпірично дослідити психологічні особливості прояву девіантних тенденцій у студентському середовищі.

Розробити та апробувати програму профілактики та корекції девіантної поведінки студентської молоді, експериментально перевірити її ефективність.

Методи дослідження. Для розв'язання поставленої мети та завдань дослідження було використано комплекс взаємодоповнювальних методів, що забезпечили теоретичну та емпіричну обґрунтованість дослідження: *теоретичні методи* – аналіз і синтез, індукція та дедукція, класифікація та систематизація, абстрагування та конкретизація, порівняння та узагальнення; *емпіричні* – анкетування, тестування, спостереження, експертна оцінка, експеримент; *математико-статистичні* – методи математичної та комп'ютерної обробки експериментальних даних.

Під час проведення емпіричного дослідження застосовано такі валідні та надійні інструменти: методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська), методика визначення схильності до девіантної

поведінки (Е. В. Леус), методика діагностика стану агресії (опитувальник Басса-Дарки).

Теоретична значущість дослідження полягає в узагальненні та поглибленні наукових підходів до проблеми профілактики та корекції девіантної поведінки студентської молоді. У роботі обґрунтовано детермінанти та психологічні особливості девіантної поведінки осіб студентського віку, що розширює теоретичні уявлення про психологічні механізми та інструменти її діагностики, профілактики, корекції. Отримані результати можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових досліджень у галузі психології девіацій.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для раннього виявлення, профілактики та корекції девіантної поведінки студентської молоді. Розроблена програма профілактики та корекції може бути впроваджена у закладах вищої освіти психологами, кураторами, соціальними педагогами для зниження деструктивних проявів поведінки здобувачів та поліпшення соціально-психологічного клімату в студентському середовищі. Матеріали дослідження можуть використосуватись при створенні тренінгів і просвітницьких заходів, а також в процесі підготовки психологів у закладах вищої освіти при вивченні навчальної дисципліни «Вікова та педагогічна психологія».

Методологічну основу роботи становлять положення загальної та вікової психології, теорії соціалізації особистості, концепції девіантної поведінки та наукові підходи до дослідження соціально-психологічних чинників поведінкових відхилень. Дослідження спирається на системний, діяльнісний, особистісно-зорієнтований та комплексний підходи, що забезпечують цілісне розуміння природи девіантності у студентської молоді.

База дослідження. Дослідження проводилося на базі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. У ньому брали участь респонденти віком від 17 до 25 років, серед яких 70 % становили особи жіночої статі та 30 % – чоловічої. Психологічне дослідження було організоване в

онлайн-форматі з використанням платформи Google Forms. Загальна кількість учасників дослідження становила 60 осіб.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дослідження доповідались на засіданні кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін Державного податкового університету, а також на XI Міжнародній науково-практичній конференції: «Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства» (ДПУ, Ірпінь, 2026).

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена логікою дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (49 найменування, з них 5 іноземною мовою), додатків. Основний зміст дослідження викладений на 57 сторінках комп'ютерного набору, містить 4 таблиці та 22 рисунки. Загальний обсяг дослідження складає 79 сторінок.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНСЬКОЇ МОЛОДІ

1.1. Девіантна поведінка студенської молоді як предмет науково-психологічного дослідження

Проблематика відхилень у поведінці людини є невід'ємною складовою розвитку суспільства з найдавніших часів. У кожній соціальній спільноті формувалася потреба в регулюванні взаємин між її членами, що зумовлювало виникнення певних норм і правил поведінки. Порушення цих норм традиційно сприймалося як загроза соціальній рівновазі та стабільності, у зв'язку з чим різні прояви нестандартної поведінки завжди перебували під пильною увагою суспільства та його інститутів.

Особливої актуальності проблема поведінкових відхилень набуває у молодіжному середовищі. Молодіжний вік характеризується підвищеною соціальною чутливістю, активним пошуком власної ідентичності, прагненням до самоствердження та експериментування з соціальними ролями. В умовах інтенсивних соціальних змін, цифровізації та трансформації ціннісних орієнтацій молодь нерідко опиняється в ситуації нормативної невизначеності. Це підвищує ризик формування різних форм поведінкових відхилень, що зумовлює необхідність їх ґрунтовного наукового аналізу [39; 48].

Перші спроби осмислення сутності поведінки людини були здійснені ще в античній філософії, де поведінка розглядалася як зумовлена як внутрішніми потребами, так і зовнішніми умовами існування. Саме ці ідеї заклали підґрунтя для подальших наукових досліджень активності людини як соціальної істоти. Античні філософи розглядали поведінку людини як детерміноване прямо або опосередковано, вважаючи, що на неї можуть впливати внутрішні потреби, середовище існування, умови життя тощо [49].

Поняття девіантна поведінка вперше було сформульовано американським соціологом Альбертом Коеном, який розглядав його як таку поведінку, що суперечить загальноприйнятим соціальним очікуванням, які визнаються

легітимними в межах певної соціальної системи [12, с. 87-92]. Відповідно до цього підходу, девіація постає як порушення усталених норм і правил, що визначають функціонування суспільства.

Історичні засади вивчення девіантної поведінки сформувалися в межах класичної соціології кінця XIX – початку XX століття. Вагомий внесок у становлення соціологічного аналізу поведінкових відхилень зробили Адольф Кетле, Еміль Дюркгейм, Макс Вебер, а також представники соціальної філософії та педагогіки, зокрема Джон Дьюї [1; 12]. У своїх працях вони обґрунтували ідею соціальної зумовленості поведінки, довівши, що поширення девіантних проявів тісно пов’язане з умовами суспільного життя – економічною нестабільністю, соціальними кризами, війнами та іншими формами соціальних потрясінь. Застосування статистичних методів аналізу засвідчило, що зростання рівня злочинності, самогубств і інших форм девіантної поведінки зазвичай супроводжує періоди суспільної дезорганізації, що суперечить уявленням про їхню виключно вроджену природу [9; 47]

Особливе значення для розвитку теорії девіації мала концепція аномії, запропонована Емілем Дюркгеймом. Під аномією він розумів стан ослаблення або руйнування системи соціальних норм, який виникає внаслідок інтенсивних соціальних змін. Подальший розвиток цієї ідеї здійснив американський соціолог Роберт Мертон, який інтерпретував аномію як суперечність між культурно схваленими цілями суспільства та соціально легітимними засобами їх досягнення. У межах цієї концепції Р. Мертон виокремив п’ять типів адаптації особистості до аномічної ситуації: конформізм (прийняття як цілей, так і засобів), інновацію (прийняття цілей за відмови від нормативних засобів), ритуалізм (дотримання засобів за відмови від цілей), ретритизм (відмова як від цілей, так і від засобів) та бунт (спроба заміни наявних цілей і засобів новими) [14].

У межах соціологічного підходу девіантна поведінка постає як реакція на дисбаланс у системі соціальних норм і цінностей. Її осмислення є неможливим

без урахування конкретного соціального контексту, у якому формується та реалізується поведінка індивіда.

Концепція Р. Мертона посідає центральне місце в соціологічній теорії девіантної поведінки, оскільки пов'язує виникнення девіацій із соціально структурованими обмеженнями доступу до легітимних засобів досягнення суспільно схвалених цілей. Залежно від того, чи приймає особа ці цілі та засоби, чи заперечує їх, виділяються п'ять форм адаптації, серед яких лише конформізм розглядається як соціально прийнятна модель поведінки, тоді як інші варіанти пов'язані з різними формами девіантності [17; 18]. Водночас зазначена модель не дає вичерпного пояснення конкретних соціальних умов, за яких формується той чи інший тип реакції, проте має значну аналітичну цінність, оскільки підкреслює взаємозв'язок між соціальним становищем індивіда та ймовірністю проявів девіантної поведінки [15; 19]

Подальший розвиток структурно-функціонального аналізу девіантної поведінки пов'язують із працями Талкотта Парсонса, який зосередив увагу на мотиваційних механізмах соціальної дії та рольових очікуваннях. У його підході девіантна поведінка розглядається як наслідок невідповідності між індивідуальними очікуваннями та соціально визначеними можливостями їх реалізації, що дало змогу розширити типологію форм девіантної адаптації [16].

У соціологічній і психологічній літературі девіантна поведінка трактується як складне соціально зумовлене явище, пов'язане з порушенням усталених норм і правил суспільного життя. Згідно з визначенням українських дослідників, девіантна поведінка охоплює сукупність дій і вчинків, які не відповідають офіційно закріпленим або традиційно сформованим нормам суспільства, що акцентує увагу на її соціальній природі та нормативній відносності [5, с. 179–186].

Важливим напрямом соціологічного аналізу девіантної поведінки є інтеракціоністський підхід, представлений працями Ф. Танненбаума, Е. Лемерта, І. Гоффмана та Г. Беккера [6]. Представники цього напряму розглядають девіацію не як об'єктивну характеристику поведінки, а як

результат соціальної взаємодії та процесів соціального «ярликування», у межах яких певним діям або соціальним групам надається статус девіантних.

У структурному аналізі девіантної поведінки виділяють кілька підходів. Культурологічний напрям пояснює відхилення як наслідок конфлікту між нормами домінуючої культури та нормами окремих субкультур. Конфліктологічний підхід, у свою чергу, розглядає девіантну поведінку як прояв соціально-економічних суперечностей і нерівного доступу до ресурсів у суспільстві [25; 33, с. 143-149].

Сучасні соціологічні підходи визначають девіантну поведінку як форму нонконформістської реакції щодо системи норм і цінностей, прийнятих більшістю членів суспільства. Така інтерпретація дає змогу розглядати девіацію не лише як порушення правил, а як соціальне відхилення від домінуючих очікувань [22; 29].

У психологічній науці девіантна поведінка аналізується переважно в соціальному контексті та розглядається як поведінка, що відхиляється від моральних норм суспільства, але не обов’язково пов’язана з психопатологією. Вона постає як система вчинків, сформована під впливом соціального середовища, умов виховання та індивідуально-психологічних особливостей особистості [37].

Суттєвою ознакою девіантної поведінки є її відносний характер. Соціальні норми не є сталими й зазнають трансформацій у процесі суспільного розвитку, у зв’язку з чим оцінка поведінкових проявів залежить від конкретного історичного та культурного контексту.

Різноманіття наукових інтерпретацій девіантної поведінки зумовило формування кількох теоретичних підходів до її розуміння, кожен з яких акцентує увагу на окремих аспектах цього явища. З метою систематизації основних наукових підходів до визначення поняття «девіантна поведінка» та узагальнення їх змістовних характеристик у роботі подано таблицю 1.1, у якій відображено ключові трактування девіації в межах соціологічної, психологічної та соціально-педагогічної науки.

Таблиця 1.1.

Наукові підходи до визначення поняття «девіантна поведінка»

Автори	Визначення девіантної поведінки	Ключові аспекти	Значення для студентської молоді
А. Коен	Девіантна поведінка – це така поведінка, що суперечить загальноприйнятим соціальним очікуванням, які визнаються легітимними в межах певної соціальної системи	Нормативність/ ненормативність, соціальні очікування, групові стандарти	Дозволяє усвідомити роль групових норм і вплив студентського середовища та моложіжних субкультур на формування поведінкових моделей
Е. Дюркгейм (концепція аномії)	Девіантна поведінка є наслідком стану аномії – послаблення або руйнування системи соціальних норм у періоди соціальних змін	Соціальна дезорганізація, кризи, нестабільність норм	Дає змогу пояснити зростання девіацій серед молоді в умовах суспільних трансформацій
Р. Мертон	Девіантна поведінка виникає як форма адаптації до суперечності між культурно схваленими цілями та легітимними засобами їх досягнення	Структурна нерівність, типи соціальної адаптації (інновація, ретритизм, бунт тощо)	Допомагає зрозуміти причини нонконформної поведінки студентів у ситуації обмежених соціальних можливостей
Т. Парсонс	Девіантна поведінка є результатом невідповідності між індивідуальними очікуваннями та соціально визначеними рольовими вимогами	Індивідуальні очікування, рольові вимоги ,мотивація соціальної дії	Сприяє аналізу труднощів соціалізації студентів у освітньому та професійному середовищі
Ф. Танненбаум, Е. Лемерт, Г. Беккер (інтеракціонізм)	Девіантна поведінка – це результат процесу соціального «ярликування», коли певні дії або особи визначаються суспільством як девіантні	Соціальна взаємодія, стигматизація, поведінкові «ярлики»	Дозволяє усвідомити ризики маргіналізації студентів і вплив соціальних оцінок на самоідентичність
Культурологічний підхід	Девіантна поведінка є наслідком конфлікту між нормами домінуючої культури та нормами субкультур	Молодіжні субкультури, ціннісні конфлікти	Дає змогу пояснити особливості молодіжних субкультур і альтернативних стилів життя
О. М. Бандурка, І. Д. Звєрєва, В. В. Оржеховська,	Девіантна поведінка – це сукупність дій і вчинків особистості, що не	Антисоціальна спрямованість, невідпорвідність	Дозволяє оцінити поведінку студентської молоді з

О. В. Безпалько	відповідають офіційно закріпленим або традиційно сформованим соціальним, моральним і правовим нормам	соціальним нормативам, вплив середовища	урахуванням відповідно загальноприйнятим нормам з урахіванням соціальним умов навчання та виховання

Отже, девіантна поведінка є багатовимірним соціально-психологічним феноменом, формування якого зумовлене взаємодією індивідуальних, соціальних і культурних чинників. Комплексний міждисциплінарний підхід до її вивчення створює теоретичне підґрунтя для розробки ефективних профілактичних і корекційних стратегій, особливо у сфері роботи з молоддю.

1.2. Детермінанти прояву девіантної поведінки студенської молоді

Формування індивідуальної девіантної поведінки відбувається внаслідок складної взаємодії соціальних, психологічних і біологічних чинників, які проявляються в процесі соціалізації особистості. У наукових дослідженнях наголошується, що більшість відхилень у поведінці мають соціальну природу, однак реалізуються через індивідуально-психологічні механізми. Саме тому аналіз детермінант девіантної поведінки потребує комплексного підходу з урахуванням як зовнішніх, так і внутрішніх умов розвитку особистості.

До внутрішніх чинників девіантної поведінки належать біологічні та психофізіологічні особливості, які можуть ускладнювати процес соціальної адаптації. Йдеться про спадкові або набуті порушення функціонування нервової, гормональної та ферментної систем, фізичні або сенсорні дефекти, інтелектуальні та неврологічні відхилення. Такі особливості часто стають джерелом психоемоційного напруження, почуття меншовартості та соціальної ізольованості, що підвищує ризик формування девіантних моделей поведінки як способу психологічного захисту [8; 11 с. 209-216].

Окрему роль відіграють психофізіологічні чинники, пов’язані з тривалим впливом стресу, конфліктних ситуацій і несприятливих екологічних умов. Хронічне емоційне напруження, викликане негативним соціальним досвідом

або умовами середовища, знижує здатність особистості до саморегуляції та конструктивного подолання труднощів [18].

Вагомими детермінантами девіантної поведінки є соціальні чинники, що відображають загальний стан суспільства. Економічна нестабільність, соціальна нерівність, трансформація ціннісних орієнтирів, урбанізаційні процеси, а також вплив масової культури й засобів масової інформації формують соціальне середовище, у якому відбувається становлення особистості. Лібералізація моральних норм, культивування насильства або асоціальних зразків поведінки в медіапросторі сприяють їх нормалізації, особливо серед молоді [23, с. 594-598].

Соціальні чинники також проявляються через вплив різних соціальних груп і субкультур. Для студентської молоді значущими стають референтні групи, у межах яких засвоюються певні поведінкові норми. У ситуації групового тиску та ідентифікації з однолітками відбувається зниження індивідуальної відповідальності, що полегшує прийняття девіантних моделей поведінки [35; 46].

Важливе місце в системі детермінант посідають соціально-психологічні чинники, насамперед особливості сімейного середовища. Родина є базовим інститутом соціалізації, у межах якого формуються цінності, уявлення про себе та соціальні норми. Неблагополучна психологічна атмосфера в сім'ї, конфліктні стосунки між батьками, непослідовний або авторитарний стиль виховання, дефіцит емоційної підтримки можуть призводити до порушень психосоціальної ідентичності та формування девіантної поведінки [13; 38; 43].

Освітнє середовище також істотно впливає на розвиток особистості. Формальне або байдуже ставлення педагогів, відсутність індивідуального підходу, авторитарні методи навчання й виховання знижують ефективність соціального контролю та сприяють відчуженню студентів від соціально схвалених норм [20, с. 204-207; 21].

Індивідуально-психологічні чинники пов'язані з особливостями мотиваційної, емоційної та ціннісної сфер особистості. Несформованість моральних орієнтирів, викривлення ціннісно-мотиваційної структури, занижена

або нестійка самооцінка, внутрішні конфлікти, емоційна нестабільність можуть сприяти вибору девіантної поведінки як способу самоствердження або компенсації психологічного дискомфорту [30, с. 405-411; 32, с. 110-119].

Таким чином, формування девіантної поведінки студентської молоді зумовлюється сукупністю взаємопов'язаних чинників, які охоплюють соціальні умови життєдіяльності, особливості міжособистісних взаємодій, а також індивідуально-психологічні й біологічні характеристики особистості. Комплексний характер детермінації девіантної поведінки потребує їх систематизації за основними групами, що дає змогу більш чітко окреслити механізми впливу кожного з них. З метою узагальнення основних чинників девіантної поведінки студентів у роботі подано таблицю 1.2, у якій представлено їх класифікацію за групами.

Таблиця 1.2.

Класифікація чинників девіантної поведінки студентів за групами

Групи чинників девіантної поведінки студентів		
Соціальні	**Психологічні**	**Біологічні**
Економічна нестабільність Соціальна нерівність; Трансформація ціннісних орієнтацій Вплив масової культури та ЗМІ; Урбанізаційні процеси Груповий тиск однолітків Вплив студентських субкультур Зниження ефективності соціального контролю	Неблагополучне сімейне середовище Конфліктні міжособистісні стосунки Авторитарний або непослідовний стиль виховання; Дефіцит емоційної підтримки Внутрішні конфлікти Емоційна нестабільність Занижена або нестійка самооцінка Викривлення мотиваційно-ціннісної сфери	Спадкові або набуті порушення нервової, гормональної та ферментної систем Неврологічні та інтелектуальні відхилення Фізичні або сенсорні дефекти Наслідки хронічного стресу Знижена здатність до саморегуляції

Студентський вік є особливо чутливим періодом, оскільки характеризується інтенсивним формуванням ідентичності, життєвих цілей і системи цінностей. Незавершеність процесів соціалізації у поєднанні з підвищеною потребою в автономії та визнанні зумовлює вразливість молоді до соціально неприйнятних форм поведінки [26, с. 401-404; 27, с. 176-181].

У сучасних українських умовах ризик девіантної поведінки студентської молоді суттєво посилюється впливом воєнних подій. Постійна небезпека, хронічний стрес, порушення звичного ритму життя, дистанційне навчання та соціальна ізоляція знижують рівень психологічної стійкості та адаптивних можливостей. Додатковими чинниками виступають зростання залежності від цифрових технологій, емоційне вигорання та відчуття невизначеності щодо майбутнього [34, с. 412-418].

Таким чином, девіантна поведінка студентської молоді є складним полідетермінованим явищем, що формується під впливом взаємодії біологічних, соціальних, соціально-психологічних, освітніх та індивідуально-психологічних чинників. Урахування цієї багатофакторності є необхідною умовою розроблення ефективних профілактичних і корекційних програм, спрямованих на збереження психологічного благополуччя та успішну соціалізацію студентів.

1.3. Психологічні особливості девіації поведінки студентської молоді

Девіація поведінки студентської молоді має низку специфічних психологічних особливостей, зумовлених віковими, соціальними та особистісними чинниками. Студентський вік характеризується інтенсивним психічним розвитком, активним становленням самосвідомості, формуванням життєвих цілей і ціннісних орієнтацій. Саме в цей період відбувається переоцінка соціальних норм і правил, що може супроводжуватися як конструктивними формами самоствердження, так і відхиленнями у поведінці.

Однією з ключових психологічних особливостей девіантної поведінки студентів є нестійкість ціннісно-мотиваційної сфери. Молоді люди часто перебувають у стані внутрішнього конфлікту між прагненням до самостійності та потребою у соціальному схваленні. За відсутності чітких життєвих орієнтирів або позитивних моделей поведінки девіація може виступати засобом самовираження, протесту або компенсації почуття невпевненості [31; 43].

Важливу роль у виникненні девіантної поведінки відіграють особливості самооцінки та рівня суб'єктивного контролю. Для частини студентів характерною є занижена або нестабільна самооцінка, що супроводжується почуттям тривоги, незадоволеності собою та страхом соціального відторгнення. У таких випадках відхильна поведінка може виконувати функцію психологічного захисту, спрямованого на підвищення самоповаги або привернення уваги з боку оточення. Водночас у студентів з завищеною самооцінкою та низьким рівнем самокритичності девіація часто проявляється у формі ігнорування соціальних норм і правил [2; 7].

Емоційна сфера студентської молоді також має специфічні риси, що впливають на поведінкові прояви. Підвищена емоційна чутливість, імпульсивність, труднощі в регуляції емоційних станів можуть призводити до афективних реакцій, агресивної або ризикованої поведінки. У ситуаціях фрустрації або хронічного стресу студенти нерідко вдаються до дезадаптивних способів подолання труднощів, зокрема вживання психоактивних речовин, уникнення відповідальності або соціальної ізоляції [7; 9].

Суттєве значення мають когнітивні особливості особистості. Стереотипність мислення, низький рівень рефлексії, обмеженість уявлень про наслідки власних дій ускладнюють усвідомлення соціальної значущості поведінки. У студентів, схильних до девіантних проявів, часто спостерігаються неадекватні соціальні установки, виправдання асоціальних вчинків та перекладання відповідальності на зовнішні обставини [41].

Особливої уваги заслуговують проблеми саморегуляції поведінки. Недостатній розвиток вольових якостей, низький рівень самоконтролю та планування власної діяльності сприяють ситуативним, імпульсивним вчинкам. У студентському середовищі це може проявлятися у порушенні навчальної дисципліни, ігноруванні академічних вимог, ризикованій поведінці та схильності до залежностей [43; 45].

Психологічні особливості девіантної поведінки студентської молоді тісно пов'язані з міжособистісними стосунками. Потреба у приналежності до групи

та страх соціальної ізоляції підвищують сприйнятливість до групового тиску. У таких умовах девіантні форми поведінки можуть сприйматися як засіб інтеграції в студентський колектив або підтримання соціального статусу [44, с. 560-566].

У сучасних умовах додатковим психологічним чинником виступає вплив цифрового середовища. Надмірне використання соціальних мереж та онлайн-комунікацій може сприяти формуванню залежної поведінки, зниженню рівня живого спілкування та послабленню емоційних зв’язків. Віртуальний простір нерідко стає середовищем нормалізації девіантних практик і джерелом соціального порівняння, що негативно впливає на самооцінку та психоемоційний стан студентів [3, с. 141-145;].

Отже, психологічні особливості девіації поведінки студентської молоді визначаються поєднанням вікових характеристик, індивідуально-психологічних властивостей та соціального контексту. Девіантна поведінка в цьому віці часто має ситуативний характер і може розглядатися як прояв труднощів адаптації, порушення процесів саморегуляції та пошуку власної ідентичності. Усвідомлення цих особливостей є необхідною передумовою для розроблення ефективних психопрофілактичних і корекційних програм у студентському середовищі.

Висновки до першого розділу

Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що девіантна поведінка сучасної студентської молоді є складним і багатовимірним соціально-психологічним феноменом, який не може бути пояснений впливом одного окремого чинника. Її формування відбувається в процесі взаємодії індивідуально-психологічних, психофізіологічних особливостей особистості з умовами соціального середовища, що постійно змінюється.

Встановлено, що наукове осмислення девіантної поведінки має глибокі історичні корені та ґрунтується на напрацюваннях класичної соціології, психології та філософії. Концепції аномії, соціальної адаптації, соціального

контролю та «ярликування» дозволяють розглядати поведінкові відхилення не як суто індивідуальну патологію, а як реакцію особистості на порушення нормативної впорядкованості суспільного життя. Особливу евристичну цінність має підхід, за яким девіація постає результатом суперечності між соціально схваленими цілями та реальними можливостями їх досягнення.

На підставі науково-аналітичного огляду сучасних підходів здійснено узагальнення методологічних позицій щодо тлумачення поняття девіантної поведінки. Операціоналізація пропованих дефініцій досліджуваного феномена дохволяє інтерпретувати девіантну поведінку студентської молоді як наслідок порушення балансу між вимогами соціального середовища та можливостями особистості ефективно на них реагувати.

З'ясовано, що студентський вік є періодом підвищеної вразливості до формування девіантної поведінки. Це зумовлено інтенсивним становленням ідентичності, нестійкістю ціннісно-мотиваційної сфери, підвищеною чутливістю до соціального впливу та потребою в самоствердженні. У таких умовах відхилення в поведінці виконують компенсаторну або адаптаційну функцію, слугують способом подолання внутрішніх конфліктів і соціального напруження.

Доведено, що детермінація девіантної поведінки студентської молоді має полідетермінований характер. До ключових детермінант належать соціально-економічні умови, особливості сімейного виховання, вплив освітнього середовища, групова взаємодія, а також індивідуально-психологічні характеристики особистості. Значущу роль відіграють емоційна нестабільність, порушення саморегуляції, неадекватна самооцінка, дефіцит соціальних і копінг-навичок.

Обгрунтовано особливості девіантної поведінки осіб студентського віку, а саме: нестійкість ціннісно-мотиваційної сфери, що зумовлює внутрішній конфлікт між прагненням до самостійності та потребою у соціальному схваленні; специфіку самооцінки та рівня суб'єктивного контролю, які можуть проявлятися у заниженій, нестабільній або завищеній самооцінці; підвищену

емоційну чутливість, імпульсивність і труднощі регуляції емоційних станів; когнітивні особливості, пов’язані з недостатнім рівнем рефлексії та усвідомленням наслідків власних дій; проблеми саморегуляції поведінки, що проявляються у низькому рівні самоконтролю та схильності до імпульсивних рішень; вплив міжособистісних стосунків і групового тиску, а також вплив цифрового середовища, які можуть сприяти поширенню девіантних форм поведінки у студентському середовищі.

Визначено, що сучасні суспільні виклики, зокрема цифровізація, трансформація цінностей і воєнні події, посилюють ризики девіантної поведінки серед студентів. Хронічний стрес, невизначеність майбутнього, соціальна ізоляція та зростання залежності від віртуального середовища негативно впливають на психологічну стійкість молоді та ускладнюють процес її соціальної адаптації.

Отримані теоретичні узагальнення створюють наукове підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження проблеми й розроблення комплексних психопрофілактичних і корекційних заходів, спрямованих на підтримку психологічного благополуччя та успішну соціалізацію студентів.

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНСЬКОЇ МОЛОДІ

2.1. Методологія та організація емпіричного дослідження девіантної поведінки стуненської молоді

Організація та проведення емпіричного дослідження здійснювались з *метою дослідження* особливостей девіантної поведінки студентів, а також розробки та апробації програми профілактики та корекції девіантної поведінки осіб молодого віку.

Для реалізації поставленої мети була розроблена *програма емпіричного дослідження* спрямована на мобілізацію індивідуально-психологічних ресурсів студентів, розвиток у них стресостійкості, здатності до усвідомленої саморегуляції внутрішнього стану та управління поведінкою в складних умовах освітнього середовища.

Вибірку дослідження складало 60 здобувачів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя віком від 17 до 25 років, серед яких 70 % респондентів жіночої та 30 % випробуваних чоловічої статі.

Експериментальна група включала 30 учасників, контрольна група – 30 учасників. Всього 60 осіб.

Опитування здійснювалося дистанційно з використанням сервісу Google Forms, що дало змогу забезпечити добровільність участі та конфіденційність отриманих відповідей.

На увагу заслуговувало виявлення результативності проходження випробуваними діагностики, профілактики та корекції девіантної поведінки студентів, опанування способами усвідомлення учасниками емпіричного дослідження необхідністю оволодіння способами саморегуляції, управління поведінкою в психологічно напружених ситуаціях і прийняття рішення щодо вдосконалення власної поведінки.

Під час дослідження були визначені критерії та показники, за якими виявлялась динаміка змін щодо розвитку здатності до управління поведінкою,

саморегуляції психічного стану, досягнення взаєморозуміння позицій учасників тренінгових груп за методом осмислення причин і чинників виникнення девіантної поведінки: усвідомлення проблем студентського колективу, власних психологічних особливостей; уміння приймати відповідальність за власні дії в напружених ситуаціях освітнього середовища; спрямованість на активну діяльність, самореалізацію та особистісне та професійне зростання.

Таблиця 2.1

Критерії та методики діагностичного дослідження здатності до управління поведінкою студентів

Критерії	Показники	Методики
Емоційно-регулятивний критерій	Рівень тривожності Рівень фрустрації Ступінь емоційної напруги	Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська)
Когнітивно-особистісний критерій	Рівень ригідності Гнучкість мислення	Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська)
Поведінково-деструктивний критерій	Схильність до девіантних форм поведінки (адиктивної, аутоагресивної, соціально-побутової) Частота та інтенсивність порушень соціальних норм	Методика схильності до девіантної поведінки (Е. В. Леус)
Агресивно-ворожий критерій	Рівень агресивності Рівень ворожості	Методика діагностики рівня агресивності та ворожості (опитувальник Басса–Дарки)
Критерій ризику суїцидальної поведінки	Схильність до суїцидальних думок і намірів Рівень особистісного дистресу та відчуття безвиході	Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська)

Емпіричне дослідження здійснювалось у три *етапи:*

Перший етап - констатувальний експеримент – спрямований на розробку та впровадження програми діагностичного дослідження за визначеними критеріями проявів деструктивної поведінки студентської молоді.

Другий етап – формувальний експеримент – включав обгрунтування, розробку та апробацію програми профілактики та корекції девіантної поведінки студентів.

Третій етап – контрольний експеримент – передбачав аналіз та

інтерпретацію отриманих результатів дослідження, а також оцінку ефективності пропонованої програми профілактики та корекції девіантної поведінки осіб студентського віку.

1 етап – констатуючий етап дослідження.

Мета констатуючого етапу емпіричного дослідження – здійснити діагностичне обстеження з вивчення особливостей девіантної поведінки осіб студентського віку, їх здатності до управління емоційним станом та поведінкою в складних ситуаціях освітнього середовища та життєдіяльності.

Для досягнення поставленої мети передбачалось вирішити такі *завдання* діагностичного обстеження:

1. Здійснити відбір методичного інструментарію для діагностики схильності студентів до деструктивної поведінки, їх здатності до управління поведінкою в напружених обставинах освітнього середовища та життєдіяльності в цілому.

2. Дослідити рівень здатності учасників до стресостійкості, саморегуляції в складних умовах освітнього середовища.

3. Систематизувати, обробити та проаналізувати отримані результати діагностичного обстеження з використанням кількісних і якісних підходів.

Для досягнення мети та вирішення завдань з урахуванням особливостей студентського віку та специфіки освітнього середовища було використано та апробовано діагностичний інструментарій, який включав комплекс взаємодоповнюючих методик дослідження, а саме: методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська), методика визначення схильності до девіантної поведінки (Е. В. Леус), а також опитувальник Басса–Дарки, спрямований на діагностику рівня та форм агресивності [36].

1. Методика визначення схильності до девіантної поведінки (Е. В. Леус).

Для комплексної оцінки різних форм девіантної поведінки у дослідженні було застосовано методику Е. В. Леус, яка дозволяє виявити ступінь соціально-

психологічної дезадаптації особистості. Методика містить 75 запитань (додаток Б) і спрямована на діагностику найбільш поширених типів девіацій.

Опитувальник охоплює п’ять змістових шкал: соціально обумовлену поведінку, делінквентну поведінку, залежну (адиктивну) поведінку, агресивну поведінку та суїцидальну (аутоагресивну) поведінку. Кожна шкала включає по 15 запитань.

Респондентам пропонується висловити своє ставлення до кожного твердження, обравши один із трьох варіантів відповіді: «так», «іноді» або «ні». Кожна відповідь оцінюється в балах: 2 бали – «так», 1 бал – «іноді», 0 балів – «ні».

Інтерпретація результатів ґрунтується на загальній кількості набраних балів за кожною шкалою. Низькі показники свідчать про відсутність ознак дезадаптації, середні – про її легкий ступінь, а високі – про виражену соціально-психологічну дезадаптацію.

Загалом результати в межах до 10 балів інтерпретуються як відсутність дезадаптації, 10–20 балів – як легкий її прояв, а показники від 21 до 30 балів свідчать про високий рівень соціально-психологічної дезадаптації та підвищений ризик девіантних форм поведінки.

2. Методика діагностики рівня агресивності та ворожості (опитувальник Басса-Дарки).

Опитувальник Басса-Дарки застосовується для дослідження індивідуальних проявів агресії та ворожості, а також для визначення їх структури й інтенсивності. Методика дає змогу оцінити різні форми агресивної поведінки та негативних емоційних реакцій особистості.

Опитувальник містить 75 тверджень (додаток В), з якими досліджуваному пропонується ознайомитися та висловити власне ставлення. Відповіді надаються у формі вибору одного з двох варіантів – «так» або «ні», залежно від того, наскільки твердження відповідає поведінці чи переживанням респондента.

За результатами опрацювання відповідей визначаються показники за восьмома шкалами:

I. Фізична агресія – схильність до застосування фізичної сили щодо інших осіб;

II. Непряма агресія – прояв агресії в опосередкованій формі (чутки, іронія, злі жарти тощо);

III. Роздратування – готовність до негативних емоційних реакцій за незначних подразників;

IV. Негативізм – опозиційна поведінка, спрямована проти вимог та очікувань оточення;

V. Образа – схильність до накопичення почуттів заздрості, злості та несправедливості;

VI. Підозрілість – недовіра до інших людей, очікування негативного ставлення;

VII. Вербальна агресія – вираження агресії через слова, інтонацію, крики або погрози;

VIII. Почуття провини – переживання власної агресивності як неприйнятної та осудливої.

Кожна відповідь оцінюється відповідно до ключа методики. На основі підрахунку балів за окремими шкалами визначається рівень вираженості кожного виду агресії. Додатково обчислюються індекс агресивності та індекс ворожості, які відображають загальний рівень агресивних тенденцій особистості.

Інтерпретація результатів здійснюється шляхом зіставлення отриманих показників із нормативними значеннями:

– низький рівень – агресивні прояви виражені слабо або ситуативно;

– середній рівень – агресивність перебуває в межах соціальної норми;

– високий рівень – стійка схильність до агресивної та ворожої поведінки.

Методика широко використовується у психологічних дослідженнях для аналізу поведінкових ризиків та емоційної регуляції особистості.

3. Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська).

З метою виявлення індивідуальних психологічних чинників, пов’язаних зі схильністю до суїцидальної поведінки, у дослідженні було використано методику М. Горської. Вона спрямована на оцінку емоційно-особистісних характеристик, які можуть виступати передумовами девіантних форм поведінки.

Методика складається з 40 тверджень (додаток А), які респондентам пропонується оцінити залежно від ступеня їх відповідності власному стану та поведінці. Оцінювання здійснюється за трьохбальною шкалою:

2 бали – твердження повністю відповідає;

1 бал – твердження частково відповідає;

0 балів – твердження не відповідає.

Обробка результатів здійснюється за чотирма шкалами: тривожність, фрустрація, агресія та ригідність. Кожна шкала має діапазон від 0 до 20 балів, де мінімальні значення свідчать про відсутність відповідних проявів.

Рівень тривожності відображає схильність особистості до переживання напруження та внутрішнього занепокоєння. Низький рівень фіксується за показників 0–7 балів, середній – 8–11 балів, високий – 12–16 балів, дуже високий – від 17 балів і більше.

Фрустрація характеризує ступінь емоційного напруження, пов’язаного з неможливістю досягнення бажаної мети через реальні або уявні перешкоди. Показники до 7 балів свідчать про низький рівень, 8–9 – середній, 10–15 – високий, 16 і більше – дуже високий рівень фрустрації.

Агресія у межах методики розглядається як схильність до домінування та використання силових або тискових форм взаємодії. Низький рівень відповідає значенням 0–10 балів, середній – 11–12 балів, високий – 13–16 балів, дуже високий – понад 17 балів.

Ригідність відображає труднощі особистості у зміні способів поведінки, мислення або реагування відповідно до вимог ситуації. Аналогічно, 0–10 балів

інтерпретуються як низький рівень, 11–12 – середній, 13–16 – високий, 17 і більше – дуже високий.

Загальний показник схильності до суїцидальної поведінки визначається шляхом підсумовування балів за всіма шкалами. Сума до 38 балів свідчить про низький рівень схильності, показники від 39 до 45 балів вказують на потребу підвищеної уваги до особистості, а 46 балів і більше – на високий рівень ризику суїцидальної поведінки.

2.2. Аналіз результатів діагностичного дослідження особливостей девіантної поведінки студентської молоді

Першою проведеною методикою була «Методика схильності до девіантної поведінки (Е.В. Леус)».

Аналіз результатів за шкалою «Соціально-обумовлена поведінка» засвідчив, що переважна частина респондентів (73%) демонструє ситуативну схильність до соціально-побутових проявів поведінки. У 17% опитаних (5 осіб) відповідні ознаки не були зафіксовані. Водночас у 10% респондентів (3 особи) виявлено сформовану соціально-побутову поведінку.

На діаграмі відображено показники рівнів схильності опитаних до соціально-побутової поведінки (рис. 2.6).

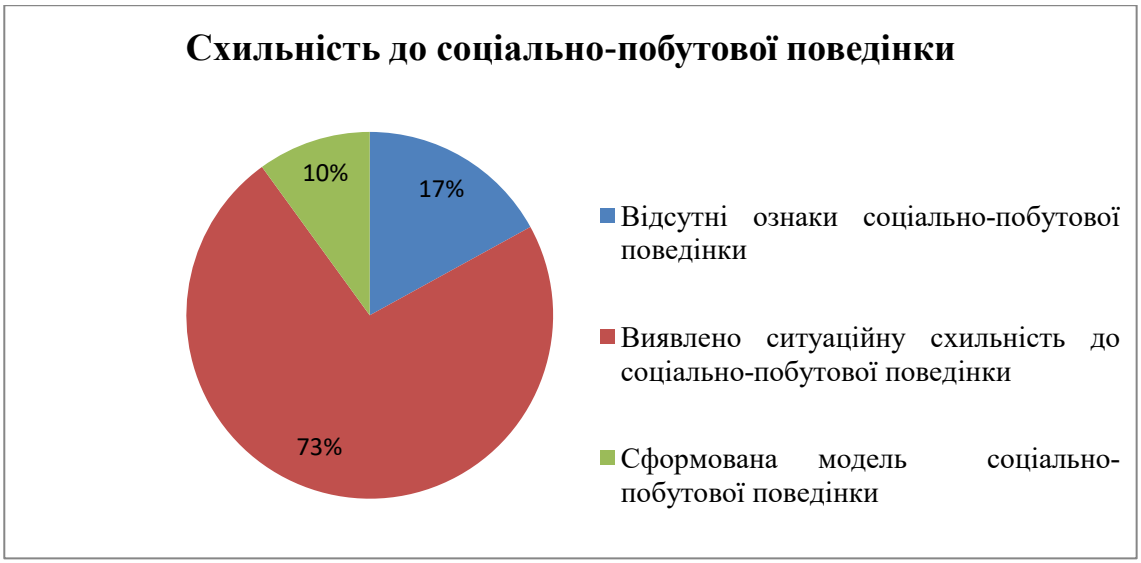

Рис. 2.6. Схильність до соціально-побутової поведінки студентів за «Методикою схильності до девіантної поведінки» (Е.В. Леус), n=30

Отримані дані за шкалою «Соціально-обумовлена поведінка» свідчать, що для більшості респондентів характерною є ситуативна схильність до соціально-побутових проявів поведінки, яка активізується залежно від конкретних життєвих обставин та соціального контексту. Відсутність відповідних ознак у частини опитаних може вказувати на достатній рівень саморегуляції та незалежність від зовнішніх соціальних впливів. Водночас наявність сформованої соціально-побутової поведінки у окремої групи респондентів свідчить про стійке закріплення відповідних поведінкових моделей, що потребує подальшої уваги з боку фахівців з метою профілактики можливих дезадаптивних проявів та розвитку конструктивних соціальних навичок.

За результатами аналізу за шкалою «Адиктивна поведінка» встановлено, що у більшості респондентів (56,6%) спостерігається ситуативна схильність до адиктивних проявів. Водночас у 40% опитаних (12 осіб) ознаки адиктивної поведінки не виявлено. Лише в одного респондента (3,4%) зафіксовано сформовану адиктивну поведінку.

Показники рівнів схильності студентів до адиктивної поведінки представлені на рис. 2.7.

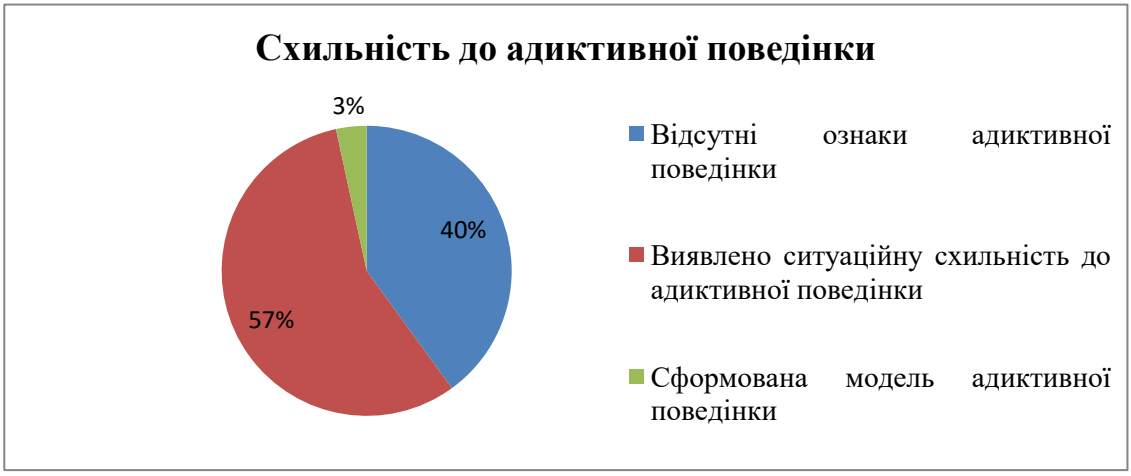

Рис. 2.7. Схильність до адиктивної поведінки студентів за «Методикою схильності до девіантної поведінки (Е.В. Леус)», n=30

Як бачимо у більшості респондентів наявна ситуативна схильність до адиктивної поведінки, що може бути зумовлено віковими особливостями та впливом соціального середовища. Водночас значна частина опитаних не демонструє адиктивних проявів, а сформована адиктивна поведінка має поодинокий характер. Це вказує на доцільність превентивної соціально-психологічної роботи, спрямованої на попередження закріплення адиктивних моделей поведінки.

Результати аналізу за шкалою «Агресивна поведінка» свідчать, що у більшості респондентів (60%) виявлено ситуативну схильність до агресивних форм поведінки. Водночас у 40% опитаних (12 осіб) ознаки агресивної поведінки не зафіксовано.

Кількісні показники рівнів схильності респондентів до агресивної поведінки відображено на рис. 2.8.

Рис. 2.8. Схильність до агресивної поведінки студентів за «Методикою схильності до девіантної поведінки» (Е.В. Леус), n=30

Як показує гістограма, для більшості респондентів характерна ситуативна агресивна поведінка, яка проявляється переважно в окремих емоційно напружених або конфліктних ситуаціях і не має стійкого характеру. Водночас значна частка підлітків не демонструє ознак агресивності, що вказує на сформовані навички самоконтролю та конструктивної взаємодії з соціальним оточенням. Загалом це підкреслює доцільність профілактичної та корекційної

роботи, спрямованої на розвиток емоційної саморегуляції та конструктивних способів розв'язання конфліктів.

Аналіз результатів за шкалою «Аутоагресивна поведінка» показав, що у більшості респондентів (53,4%) спостерігається ситуативна схильність до аутоагресивних проявів. У 43,3% опитаних (13 осіб) ознаки аутоагресивної поведінки не були виявлені. Водночас у 3,3% респондентів (1 студент) зафіксовано сформовану модель аутоагресивної поведінки.

Отримані показники рівнів схильності учасників експерименту до аутоагресивної поведінки унаочнено на рис. 2.9.

Рис. 2.9. Схильність до аутоагресивної поведінки студентів за «Методикою схильності до девіантної поведінки» (Е.В. Леус), n=30

Отримані результати свідчать, що для більшості респондентів характерна ситуативна схильність до аутоагресивних проявів, яка має нестійкий і контекстуальний характер. У значної частини опитаних аутоагресивна поведінка не виявлена, що вказує на психологічну стабільність цієї групи. Водночас наявність поодиноких випадків сформованої аутоагресивної поведінки підкреслює необхідність своєчасної психологічної профілактики та індивідуальної підтримки.

Другою була використана методика діагностики рівня агресивності та ворожості (Басса-Дарки). Аналіз результатів за індексом ворожості засвідчив наявність трьох рівнів прояву агресивних реакцій студентів (рис. 2.10).

Рис. 2.10. Індекс ворожості студентів за «Методикою діагностики рівня агресивності та ворожості (опитувальник Басса–Дарки)», n=30

Високий рівень ворожості було виявлено у 54% студентів (16 осіб). Для цієї групи характерні підвищена емоційна напруженість, схильність до частих переживань роздратування та гніву, а також тенденція до негативного сприйняття соціального оточення. Такі студенти часто демонструють недовіру у міжособистісних взаєминах, схильні інтерпретувати дії інших як навмисно ворожі та зосереджуються на відчутті несправедливого ставлення до себе. У комунікації це може проявлятися у негативізмі, образливості, а в конфліктних ситуаціях – у труднощах контролю емоційних імпульсів, що підвищує ймовірність агресивних реакцій.

Середній рівень ворожості зафіксовано у 42% опитаних студентів (13 осіб). Представники цієї групи у певних життєвих або навчальних ситуаціях можуть відчувати невдоволення, роздратування чи заздрість, проте загалом здатні усвідомлювати та регулювати власні емоційні стани. Вони переважно обирають соціально прийнятні та конструктивні способи реагування, не схильні до тривалого накопичення негативних переживань і не формують стійкого уявлення про соціальне середовище як ворожо налаштоване.

Низький рівень ворожості виявлено у 4% студентів (1 особа). Ці респонденти відзначаються емоційною врівноваженістю, низькою дратівливістю та відсутністю виражених агресивних установок. Вони, як правило, не схильні до конфліктної поведінки, здатні конструктивно

вирішувати міжособистісні суперечності та демонструють толерантне ставлення до оточення.

За індексом загальної агресивності також було виявлено три рівні прояву агресивних реакцій (рис. 2.11).

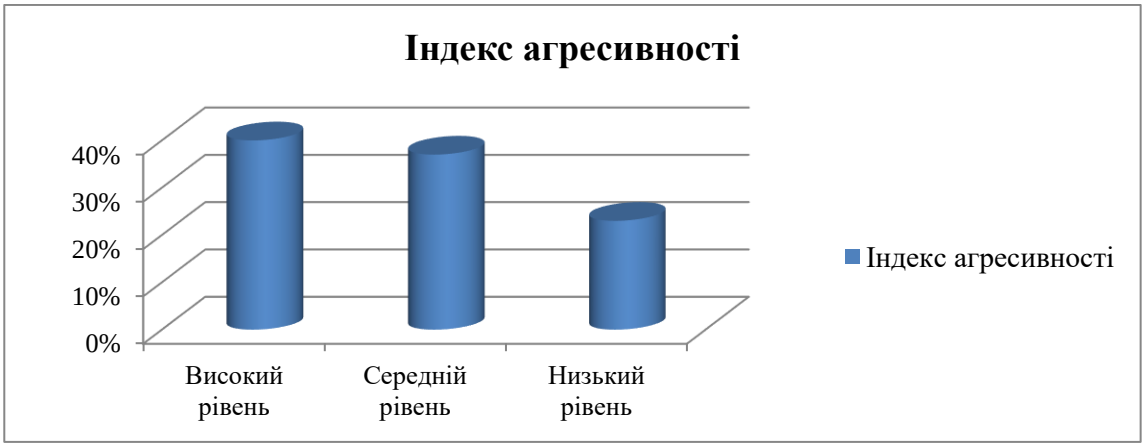

Рис. 2.11. Індекс агресивності студентів за «Методика діагностики рівня агресивності та ворожості (опитувальник Басса-Дарки)», n=30

Високий рівень агресивності було зафіксовано у 40% студентів (12 осіб). Для цієї групи характерна схильність до відкритого прояву негативних емоцій, зокрема гніву, роздратування та ворожого ставлення. У ситуаціях міжособистісних конфліктів такі студенти можуть використовувати вербальні форми агресії, що проявляються у підвищеному тоні спілкування, різкості висловлювань або словесних образах, а в окремих випадках – вдаватися до фізичних способів впливу. Високий рівень агресивності свідчить про недостатню сформованість навичок емоційного самоконтролю та конструктивного вирішення конфліктних ситуацій.

Середній рівень агресивності виявлено у 37% опитаних студентів (11 осіб). Представники цієї групи загалом здатні усвідомлювати власні емоційні стани та регулювати їх відповідно до соціальних норм. У напружених або проблемних ситуаціях вони переважно обирають прийнятні способи зниження емоційного напруження, зокрема активну діяльність, фізичні навантаження чи міжособистісне спілкування. Такі студенти можуть відстоювати власну позицію без застосування агресивних засобів, що свідчить про достатній рівень розвитку емоційної регуляції.

Низький рівень агресивності було зафіксовано у 23% студентів (7 осіб). Для цієї групи характерна відсутність виражених агресивних тенденцій, небажання використовувати як вербальні, так і фізичні форми агресії у взаємодії з іншими. Вони демонструють емоційну стриманість, схильність до мирного розв'язання конфліктів та здатність до конструктивного спілкування, що позитивно позначається на їхніх міжособистісних стосунках у навчальному та соціальному середовищі.

Наступною в дослідженні була використана методика визначення схильності до суїцидальної поведінки М. Горської. У процесі аналізу отриманих результатів було визначено рівень сформованості таких психологічних станів і реакцій опитуваних, як тривожність, агресивність, фрустрованість та ригідність.

Аналіз показав, що переважна частина респондентів характеризується високим рівнем тривожності, який було зафіксовано у 43,4% учасників. Середній та низький рівні тривожності виявлено у однакової кількості опитуваних – по 23,3%. Найменша частка досліджуваних продемонструвала дуже високий рівень тривожності, що становить 10% вибірки (3 студенти).

Кількісні показники рівнів тривожності здобувачів представлені на рис. 2.1.

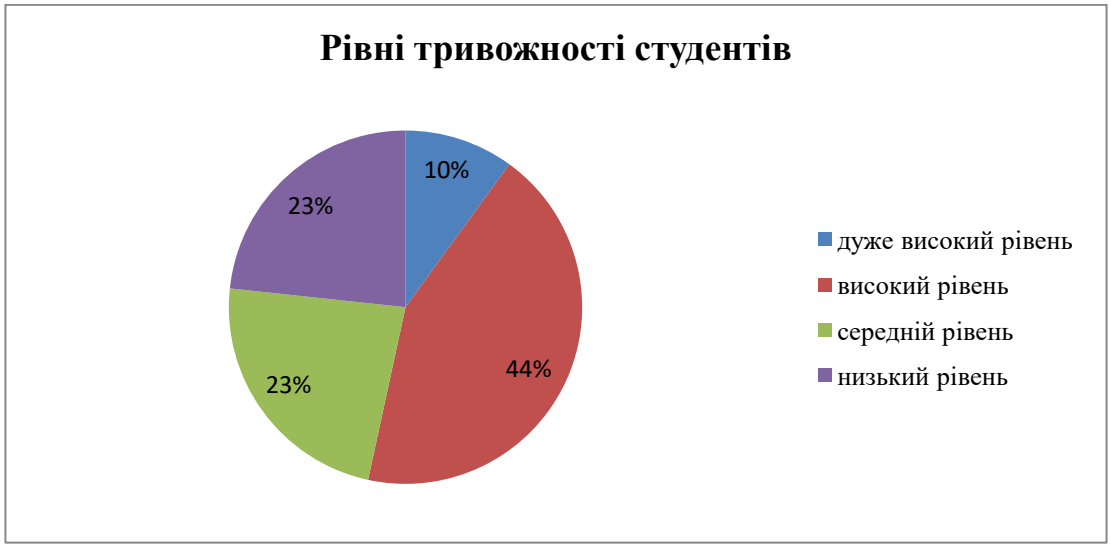

Рис. 2.1. Рівні тривожності студентів за «Методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горська), n=30

Отримані результати за методикою М. Горської свідчать про те, що у більшості опитуваних домінує підвищений рівень тривожності (44%), що може виступати значущим психологічним чинником ризику у формуванні дезадаптивних реакцій та поведінкових проявів. Наявність середнього й низького рівнів тривожності у частини респондентів вказує на індивідуальні відмінності в емоційній стійкості та здатності до подолання складних життєвих ситуацій.

Наступним етапом стало опрацювання результатів за шкалою «фрустрація». Аналіз отриманих даних показав, що переважна частина опитуваних має високий рівень фрустрації, який було зафіксовано у 56,7% досліджуваних. Середній рівень фрустрації виявлено у 20% учасників, тоді як низький рівень також характерний для 20% респондентів. Дуже високий рівень фрустрації було встановлено лише в одного опитуваного, що становить 3,3% вибірки. Отримані показники рівнів фрустрації випробуваних унаочнено на рис. 2.2.

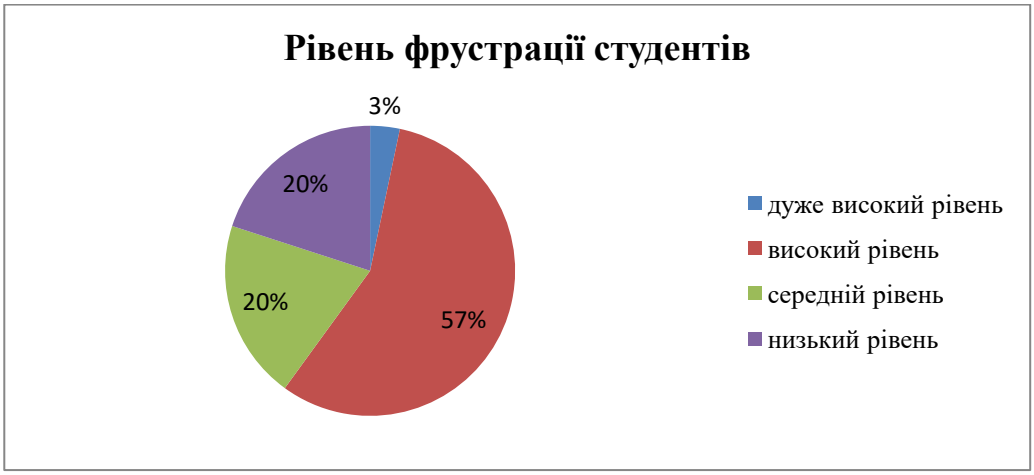

Рис. 2.2. Рівні фрустрації студентів за «Методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горська), n=30

Кількісний аналіз отриманих показників за шкалою «фрустрація» свідчать про те, що для більшості опитуваних характерний високий рівень фрустрації, що може вказувати на труднощі у задоволенні значущих потреб та недостатню ефективність механізмів подолання стресових ситуацій. Наявність середнього

та низького рівнів фрустрації у частини респондентів відображає різний ступінь психологічної стійкості та здатності адаптуватися до несприятливих обставин.

На наступному етапі дослідження було визначено рівень агресивності опитуваних. Отримані результати засвідчили, що переважна більшість респондентів характеризується низьким рівнем агресії, який зафіксовано у 73,3% учасників. Середній рівень агресивності спостерігається у 20% досліджуваних. Високий рівень агресії виявлено у 6,7% опитуваних, тоді як дуже високий рівень агресивності не був зафіксований серед жодного з респондентів. Показники рівнів агресії респондентів відображені на рис. 2.3.

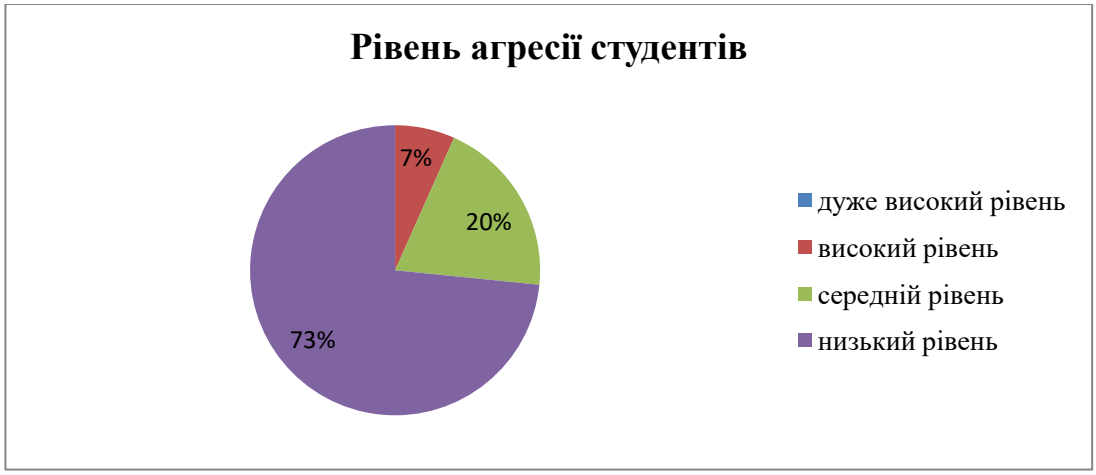

Рис. 2.3. Рівні агресії студентів за «Методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горська), n=30

Унаочнені на гістограми результати виявлених рівнів агресивності свідчать про те, що для більшості опитуваних характерний низький рівень агресі (73%) ї, що вказує на достатній рівень емоційного самоконтролю та здатність до конструктивної взаємодії з оточенням. Наявність середнього рівня агресивності у частини респондентів може розглядатися як прояв ситуативних емоційних реакцій, які не мають стійкого деструктивного характеру.

Під час опрацювання результатів за шкалою «Ригідність» було встановлено, що у досліджуваній групі переважають низький та середній рівні ригідності. Зокрема, низький рівень ригідності виявлено у 53,7% опитуваних, тоді як середній рівень зафіксовано у 26,7% респондентів. Високий рівень

ригідності спостерігається у 13,3% досліджуваних. Найменша кількість учасників продемонструвала дуже високий рівень ригідності, що становить 6,7% вибірки (2 студенти).

Показники рівнів ригідності учасників експерименту подані на рис. 2.4.

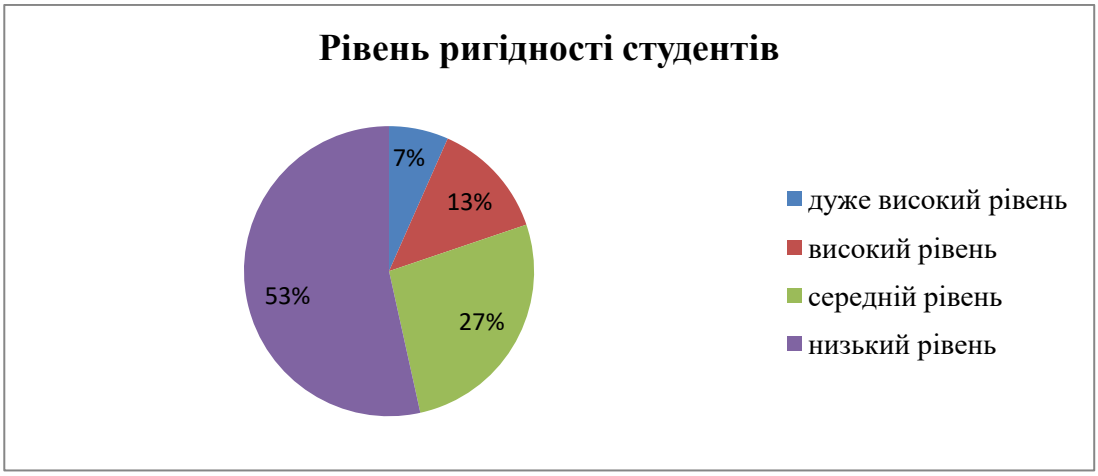

Рис. 2.4. Рівні ригідності студентів за «Методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горська), n=30

Як показують кількісні показники, відображені на гістограмі за шкалою «Ригідність», для більшості опитуваних характерні низький і середній рівні ригідності. Зокрема, низький рівень ригідності виявлено у 53,7 % респондентів, тоді як середній рівень зафіксовано у 26,7 %., що вказує на достатню гнучкість мислення та поведінки, а також здатність адаптуватися до змінних умов. Такі показники можуть розглядатися як сприятливі для ефективної соціальної взаємодії та подолання складних життєвих ситуацій.

Після узагальнення показників, отриманих за чотирма шкалами, було визначено загальний рівень схильності опитуваних до суїцидальної поведінки. Результати дослідження засвідчили, що у більшості респондентів спостерігається низький рівень такої схильності, який зафіксовано у 40% вибірки (12 студентів). Середній рівень схильності до суїцидальної поведінки виявлено у 30% досліджуваних, що становить 9 осіб. Високий рівень схильності зафіксовано у 26,7% опитуваних (8 підлітків).

Отримані кількісні показники рівнів схильності респондентів до суїцидальної поведінки унаочнено на рис. 2.5.

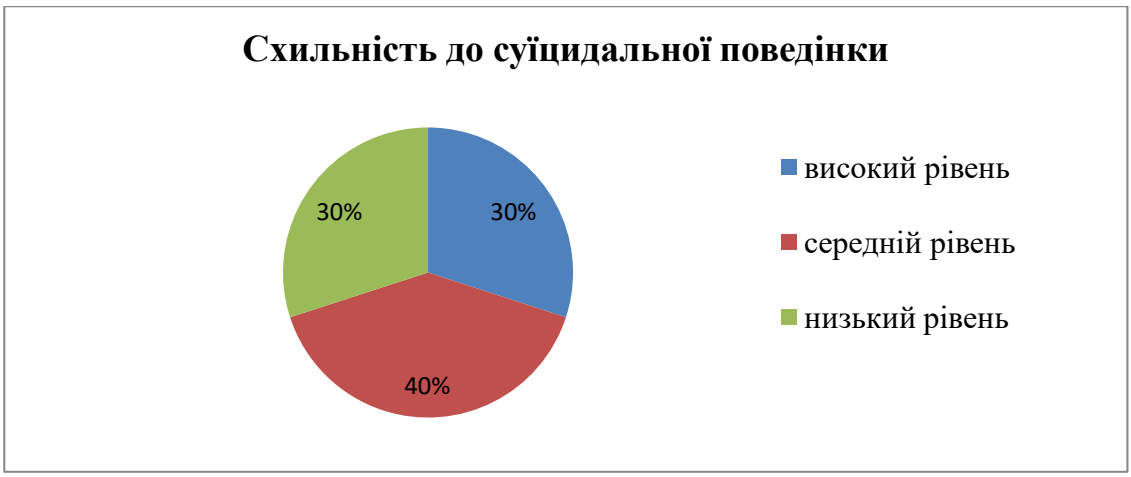

Рис. 2.5. Схильність до суїцидальної поведінки студентів за «Методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горська), n=30

Отже, аналіз результатів методики М. Горської показав наявність різних рівнів схильності до суїцидальної поведінки серед студентів. Більшість респондентів мають низький рівень, що свідчить про емоційну стабільність і сформовані адаптаційні ресурси. Середній рівень вказує на наявність емоційної напруги та потребу в психологічній підтримці. Високий рівень виявлено у незначної частини опитаних, що зумовлює необхідність посиленої уваги та своєчасного психолого-соціального супроводу з метою профілактики негативних наслідків.

Загалом отримані результати свідчать про значну поширеність серед студентської молоді підвищеного рівня агресивності, що може бути зумовлено віковими особливостями, емоційною нестабільністю, впливом стресових чинників та складних соціальних умов. Це підкреслює необхідність цілеспрямованої психолого-педагогічної та соціально-профілактичної роботи, спрямованої на розвиток емоційної саморегуляції, формування навичок конструктивного спілкування, а також освоєння ефективних стратегій розв’язання міжособистісних конфліктів у студентському середовищі.

Висновки до другого розділу

У межах діагностичного дослідження було проаналізовано особливості прояву девіантної поведінки серед студентської молоді з використанням

комплексу валідних психодіагностичних методик. Отримані результати засвідчили наявність різнорівневих проявів емоційних станів і поведінкових тенденцій, що можуть виступати чинниками ризику формування девіантної поведінки.

Результати діагностики за методикою визначення схильності до девіантної поведінки (Е. В. Леус) показали, що у досліджуваній вибірці переважають ситуативні форми девіантної поведінки, які мають нестійкий характер і значною мірою залежать від впливу соціального середовища та життєвих обставин. Зокрема, ситуативна схильність до соціально-обумовленої поведінки зафіксована у 73% респондентів, до адиктивної поведінки – у 56,6%, до агресивної поведінки – у 60%, а до аутоагресивної поведінки – у 53,4% опитаних. Водночас сформовані моделі девіантної поведінки виявлено лише у поодиноких випадках: сформована соціально-обумовлена поведінка зафіксована у 10% студентів, адиктивна – у 3,4%, аутоагресивна – у 3,3% респондентів, що свідчить про відсутність масової соціально-психологічної дезадаптації серед досліджуваної вибірки.

За результатами опитувальника Басса-Дарки встановлено, що високий рівень ворожості характерний для 54% студентів, тоді як середній рівень виявлено у 42%, а низький – лише у 4% респондентів. Високий рівень загальної агресивності зафіксовано у 40% опитаних, середній – у 37%, низький – у 23% студентів. Отримані показники можуть бути зумовлені віковими особливостями, підвищеною емоційною чутливістю та впливом стресових соціальних факторів. Водночас наявність середніх і низьких рівнів агресивності та ворожості у значної частини студентів свідчить про сформовані навички емоційної регуляції та здатність до конструктивної взаємодії в соціальному середовищі.

Згідно отриманих даних за методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська), для значної частини респондентів характерні підвищені показники тривожності та фрустрації: високий рівень тривожності зафіксовано у 43,4% студентів, а високий рівень фрустрації – у 56,7% опитаних, що свідчить про емоційну напруженість і труднощі у

подоланні стресових ситуацій. Водночас більшість респондентів продемонструвала низький рівень агресії (73,3%) та низький або середній рівень ригідності (відповідно 53,7% і 26,7%), що вказує на достатню гнучкість поведінки й збережені адаптаційні ресурси. Загалом у більшості студентів зафіксовано низький (40%) або середній (30%) рівень схильності до суїцидальної поведінки, однак наявність групи з високими показниками (26,7%) підкреслює потребу в адресній психологічній підтримці та профілактичній роботі.

Отже, результати діагностичного дослідження підтверджують необхідність цілеспрямованої профілактики та корекції девіантної поведінки у осіб студентського віку. Виявлені особливості емоційних станів і поведінкових проявів респондентів свідчать про доцільність впровадження системної психолого-педагогічної та соціально-профілактичної роботи, спрямованої на розвиток емоційної саморегуляції, підвищення стресостійкості та формування конструктивних моделей поведінки.

РОЗДІЛ ІІІ. АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

3.1. Зміст і структура програми профілактики та корекції девіантної поведінки студентської молоді

Проведене діагностичне дослідження засвідчило, що серед студентської молоді переважають ситуативні прояви девіантної поведінки на фоні підвищеної тривожності (43,4%), фрустраційної напруженості (56,7%), ворожості (54%) та наявності окремої групи ризику щодо аутоагресивних тенденцій (26,7%). Отримані результати свідчать про збережені адаптаційні ресурси більшості студентів, однак підтверджують необхідність системної профілактичної та корекційної роботи.

З огляду на це була розроблена комплексна програма, спрямована на попередження та запобігання девіантних моделей поведінки та розвиток психологічних механізмів саморегуляції в учасників експерименту.

Мета програми: зниження ризику формування стійких форм девіантної поведінки серед студентської молоді засобами емоційної саморегуляції, відповідального прийняття рішень і формування комунікативних умінь для конструктивної соціальної взаємодії.

Завдання програми:

– підвищення рівня усвідомлення здобувачами психологічних і соціальних наслідків девіантної поведінки;

– зниження рівня тривожності та фрустрації студентів;

– корекція агресивних і ворожих тенденцій учасників програми;

– формування навичок конструктивного подолання стресу;

– розвиток асертивної поведінки та здатності протистояти негативному соціальному впливу осіб студентського віку;

– підвищення самооцінки та внутрішньої відповідальності.

Наукове підґрунтя програми. Розроблена профілактична та психокорекційна програма ґрунтується на сучасних теоретичних та прикладних

дослідженнях у галузі психології девіантної поведінки та адиктивних проявів у молодіжному середовищі. Теоретичною основою стали положення соціальної психології, когнітивно-поведінкові підходи до корекції поведінки та концепції саморегуляції емоцій і розвитку особистісних ресурсів (Н. М. Ануфрієва, В. Б. Бедан, І. В. Кошова, В. В. Кузьменко, О. Л. Христук). Пропонована програма базується на сучасних вітчизняних дослідженнях та інтегрує соціально-психологічний і когнітивно-поведінковий підходи до профілактики та корекції девіантної поведінки студентів. Розробка програми здійснювалась з урахуванням результатів емпіричного дослідження та була спрямована на попередження й запобігання девіантних форм поведінки, розвиток емоційної стійкості, відповідальності, соціальної та комунікативної компетентності учасників (таблиця 3.1).

Форма роботи: груповий соціально-психологічний тренінг із елементами когнітивно-поведінкової корекції.

Тривалість одного заняття: 60–120 хвилин.

Періодичність: 1 раз на тиждень.

Загальна кількість занять: 9.

Вік учасників: 17–25 роки.

Кількість осіб у групі: 10-15

Форми зворотного зв'язку та оцінювання ефективності:

– рефлексивне обговорення після кожного заняття;

– підсумкова групова дискусія;

– повторна психодіагностика;

Очікувані результати. Після завершення програми прогнозується:

– зниження рівня тривожності та фрустрації;

– зменшення показників ворожості й агресивності;

– зниження ситуативних форм адиктивної та аутоагресивної поведінки;

– підвищення рівня самоконтролю;

– покращення міжособистісної взаємодії;

– формування відповідального ставлення до власного життя.

Таблиця 3.1.

Тематичний план програми

№	Тема заняття	Мета	Форми та методи роботи	Очікуваний результпт
1	Формування безпечного простору	Створення атмосфери довіри та психологічної безпеки	Вправа «Зона довіри», групове обговорення	Учасники відчувають психологічний комфорт у групі, готовність до відкритої комунікації та взаємопідтримки
2	Девіантна поведінка: причини та наслідки	Усвідомлення механізмів виникнення ризикованої поведінки	Аналіз життєвих ситуацій, групова дискусія, рефлексія	Молодь розпізнає фактори ризику девіантної поведінки та її наслідки
3	Відповідальність і вибір	Розвиток навичок прийняття зважених рішень	Рольова гра «Альтернативний сценарій», вправа «Матриця вибору».	Здобувачі набувають умінь усвідомлено оцінювати наслідки та приймати відповідальні рішення
4	Стрес і фрустрація	Зниження емоційної напруженості	Техніки релаксації, вправи на дихання, когнітивна реструктуризація	Зменшення рівня стресу та фрустрації, розвиток навичок саморегуляції емоцій
5	Агресія та способи її конструктивного вираження	Корекція агресивних і ворожих тенденцій	Вправа «Безпечний вихід емоцій», обговорення альтернативних стратегій.	Учасники вчаться контролювати агресивні імпульси та виражати емоції конструктивно
6	Соціальний вплив і груповий тиск	Розвиток критичного мислення щодо впливу оточення	Моделювання ситуацій, вправа «Соціальний орієнтир»	Формування здатності до самостійного оцінювання соціальних впливів та опору груповому тиску
7	Асертивність і вміння відмовляти	Формування навичок конструктивного відстоювання власної позиції	Тренінг «Я-повідомлення», рольові ігри	Респонденти опановують асертивні стратегії поведінки та вміння аргументовано відмовляти
8	Самооцінка та внутрішні ресурси	Зміцнення позитивного образу «Я».	Вправа «Мої сильні сторони», коучингові техніки постановки цілей	Підвищення самооцінки та усвідомлення власних ресурсів для досягнення цілей
9	Життєва перспектива та самореалізація	Формування позитивної життєвої орієнтації	Вправа «Моє майбутнє», планування особистісного розвитку	Учасники розробляють особисті життєві цілі та плани самореалізації

Детальний опис заходів програми та корекційно-розвивальних технік подається в додатку Г.

У разі недостатньої ефективності групової роботи передбачається проведення додаткової індивідуальної психодіагностики та впровадження адресних корекційних заходів.

3.2. Аналіз і оцінка ефективності апробованої програми

Після апробації запропонованої програми профілактики та корекції девіантної поведінки було повторно оцінено психологічні та поведінкові характеристики студентів за методиками Е. В. Леус, М. Горської та опитувальником Басса–Дарки.

Аналіз результатів дослідження після проведення програми показав позитивні зміни у рівні тривожності студентів експериментальної групи. Повторне тестування за методикою схильності до девіантної поведінки (автор Е.В. Леус) показало, що у експериментальної групи спостерігається зменшення проявів соціально-обумовленої девіантної поведінки. Ситуативна схильність зафіксована у 50% учасників (15 студентів), відсутність ознак поведінки – у 40% (12 студентів), а сформована модель спостерігається лише у 10% (3 студенти).

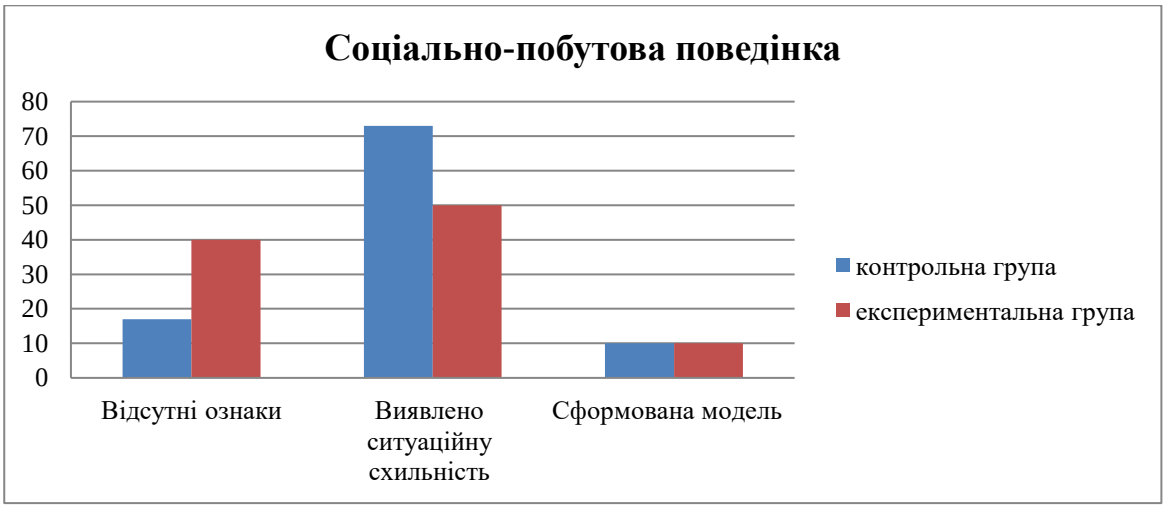

Рис. 3.6. Схильність до соціально-побутової поведінки студентів за «Методикою схильності до девіантної поведінки» (Е.В. Леус), порівняльні результати ЕГ та КГ

Відображена динаміка свідчить про позитивний вплив програми на здатність студентів протидіяти негативним соціальним впливам та вибудовувати конструктивну поведінку в різних життєвих ситуаціях.

Після реалізації психокорекційної програми у студентів експериментальної групи спостерігається зменшення проявів адиктивної поведінки. Ситуативна схильність зафіксована у 30% учасників (9 студентів), ознак адиктивної поведінки не виявлено у 65% (20 студентів), а сформована модель спостерігається лише у 5% (1 студент). Це свідчить про ефективність програми у попередженні закріплення залежної поведінки та сприяє формуванню конструктивних моделей поведінки серед молоді.

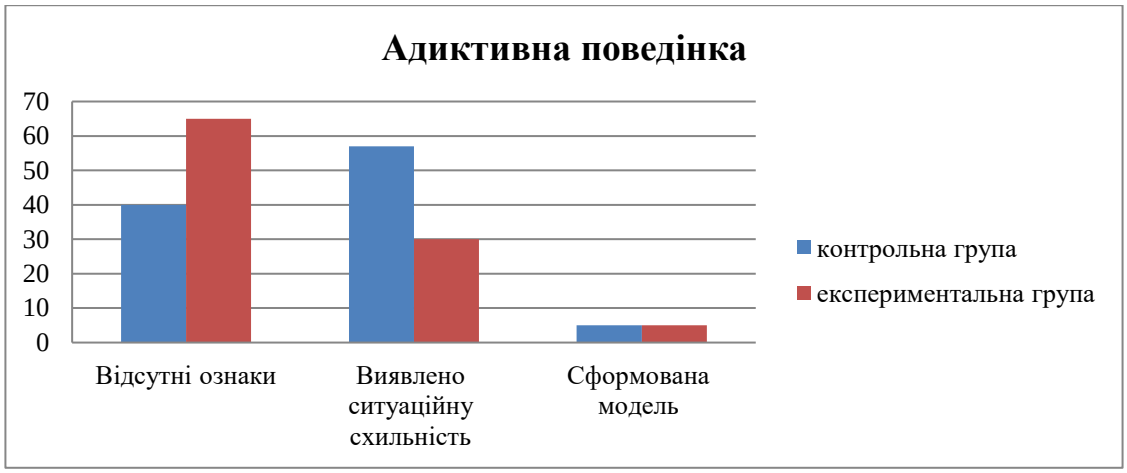

Рис. 3.7. Схильність до адиктивної поведінки студентів за «Методикою схильності до девіантної поведінки», (Е.В. Леус)»,
порівняльні результати ЕГ та КГ

Після проведеної психокорекційної програми у учасників експериментальної групи спостерігається зменшення агресивних проявів. Ситуативна агресивна поведінка виявлена у 25% учасників (8 студентів), відсутня – у 70% (21 студент), а сформована модель агресії зафіксована лише у 5% (1 студент), тоді як у контрольній групі таких випадків не було.

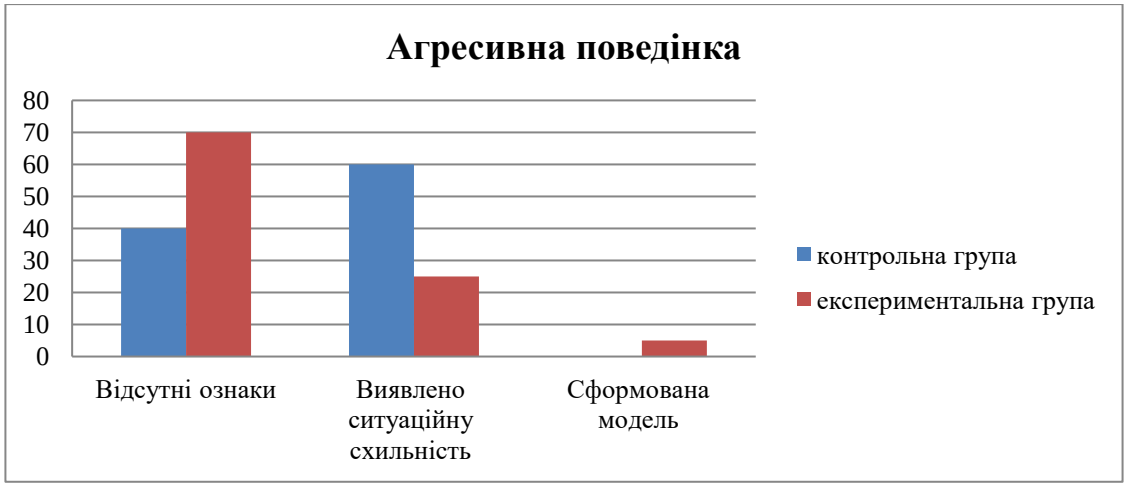

Рис. 3.8. Схильність до агресивної поведінки студентів за «Методика схильності до девіантної поведінки» (Е.В. Леус), порівняльні результати ЕГ та КГ

Це може свідчити про позитивний вплив програми на розвиток навичок емоційної саморегуляції та конструктивного вирішення конфліктних ситуацій серед молоді, а поява поодинокого випадку сформованої моделі може відображати індивідуальні особливості респондентів.

У респондентів експериментальної групи спостерігається зменшення проявів аутоагресивної поведінки. Ситуативна аутоагресія зафіксована у 20% учасників (6 студентів), відсутня – у 75% (22 здобувача), а сформована модель аутоагресивної поведінки виявлена лише у 5% (1 студент). У контрольній групі сформованих випадків не було.

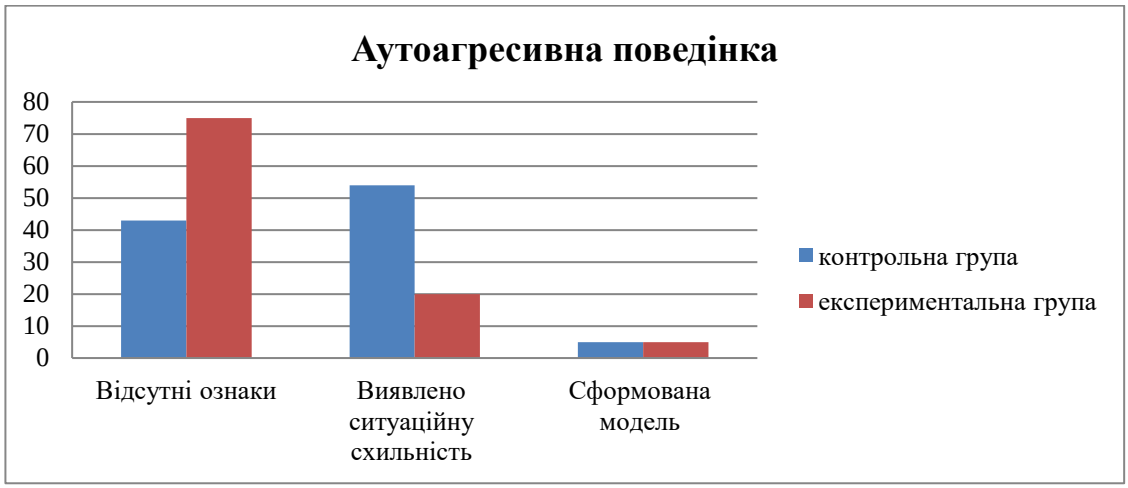

Рис. 3.9. Схильність до аутоагресивної поведінки студентів за «Методикою схильності до девіантної поведінки» (Е.В. Леус), порівняльні результати ЕГ та КГ

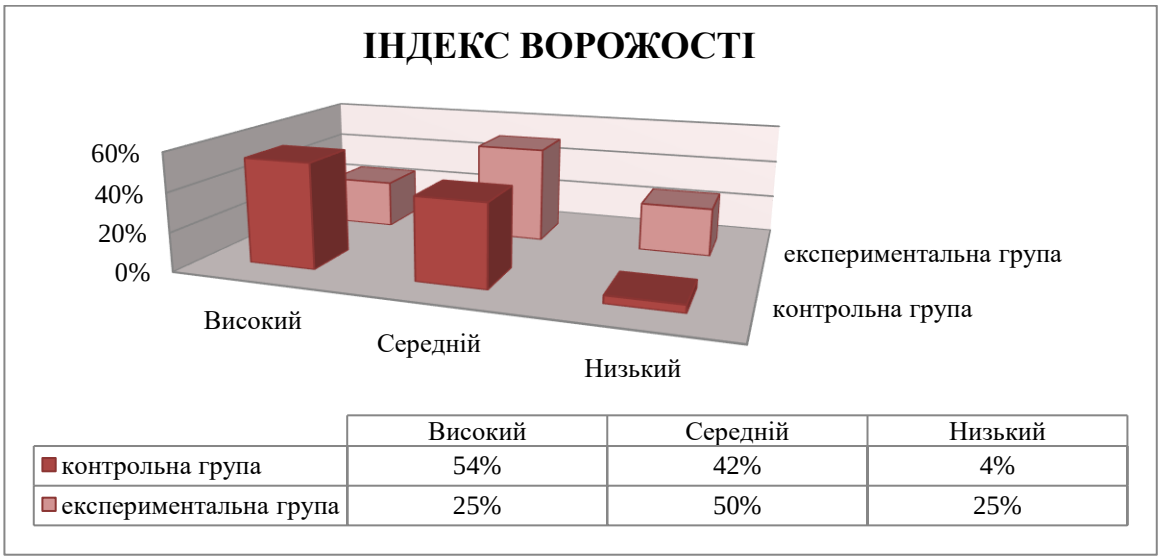
Результати свідчать про ефективність програми у формуванні навичок емоційної саморегуляції та зниженні ризику розвитку деструктивних поведінкових моделей, при цьому поодинокий випадок сформованої поведінки може відображати індивідуальні особливості респондента.

Отримані дані вказують на зменшення ситуативних та сформованих проявів девіантної та аутоагресивної поведінки серед студентів експериментальної групи. Це підтверджує ефективність програми у формуванні

навичок емоційної саморегуляції, розвитку здорових соціальних та поведінкових стратегій. Поодинокі випадки сформованої поведінки відображають індивідуальні особливості респондентів і потребують подальшого індивідуального супроводу.

На наступному етапі контрольного експерименту була повторно використана методика діагностики рівня агресивності та ворожості (опитувальник Басса–Дарки) для оцінки змін у показниках студентів експериментальної групи після проведеної психокорекційної програми.

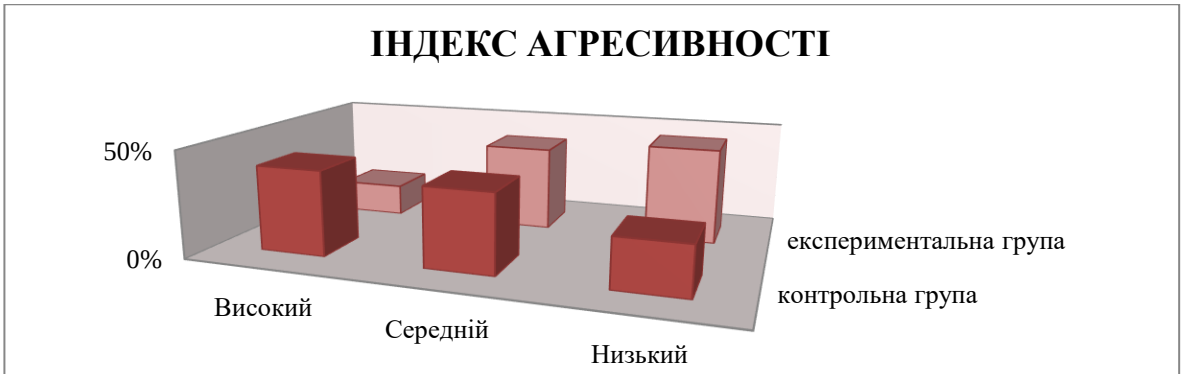
Після її повторного застосування спостерігається зниження високого рівня ворожості серед студентів: високий індекс ворожості зафіксовано у 25% учасників (8 студентів), середній – у 50% (15 студентів), низький – у 25% (7 студентів). Це свідчить про позитивний вплив програми на емоційну регуляцію та розвиток навичок конструктивної взаємодії з оточенням.

	Високий	Середній	Низький
контрольна група	54%	42%	4%
експериментальна група	25%	50%	25%

Рис. 3.10. Індекс ворожості студентів за «Методикрю діагностики рівня агресивності та ворожості» Басса-Дарки, порівняльні результати ЕГ та КГ

Резултьтати повторного застосування методики діагностики рівня агресивності та ворожості (опитувальник Басса–Дарки) показують, що індекс агресивності серед студентів експериментальної групи демонструє позитивні зміни: високий рівень агресивності спостерігається у 15% учасників (5 студентів), середній – у 40% (12 студентів), низький – у 45% (13 студентів).

	Високий	Середній	Низький
контрольна група	40%	37%	23%
експериментальна група	15%	40%	45%

Рис. 3.11. Індекс ворожості студентів за «Методикою діагностики рівня агресивності та ворожості», (опитувальник Басса-Дарки)», порівняльні результати ЕГ та КГ

Кількісні показники свідчать про незначне, але позитивне зменшення схильності до агресивної поведінки, підвищення емоційного самоконтролю та формування більш конструктивних моделей взаємодії у студентів після проведеної програми.

Динаміка індексів агресивності та ворожості демонструє покращення емоційної саморегуляції, розвиток конструктивних моделей поведінки та здатності до ненасильницького вирішення конфліктів.

Після проведеної психокорекційної програми у учасників експериментальної групи спостерігаються позитивні зміни у психологічному стані та поведінкових проявах. Рівні тривожності, фрустрації та ригідності знизилися, агресивність зменшилася, а емоційна саморегуляція та навички конструктивної взаємодії покращилися.

За методиками схильності до девіантної поведінки та адиктивних проявів було зафіксовано зменшення ситуативних проявів девіантної та агресивної поведінки, підвищення здатності до самоконтролю та адаптації до соціального середовища. Поодинокі випадки сформованих моделей девіантної або аутоагресивної поведінки свідчать про індивідуальні особливості студентів і потребують подальшого моніторингу.

Аналіз результаів повторного застосування опитувальника Басса–Дарки показалв зниження високих рівнів агресивності та ворожості, що підтверджує ефективність програми, спрямованої на формування здорових соціальних і поведінкових навичок, розвиток емоційної стійкості та превентивного зниження ризику деструктивних реакцій серед молоді.

За методикою М. Горської у експериментальної групи було зафіксовано наступні показники: високий рівень тривожності спостерігався у 20% учасників (6 студентів), середній – у 40% (12 студентів), низький – у 40% (12 студентів). Дуже високий рівень тривожності серед опитаних відсутній.

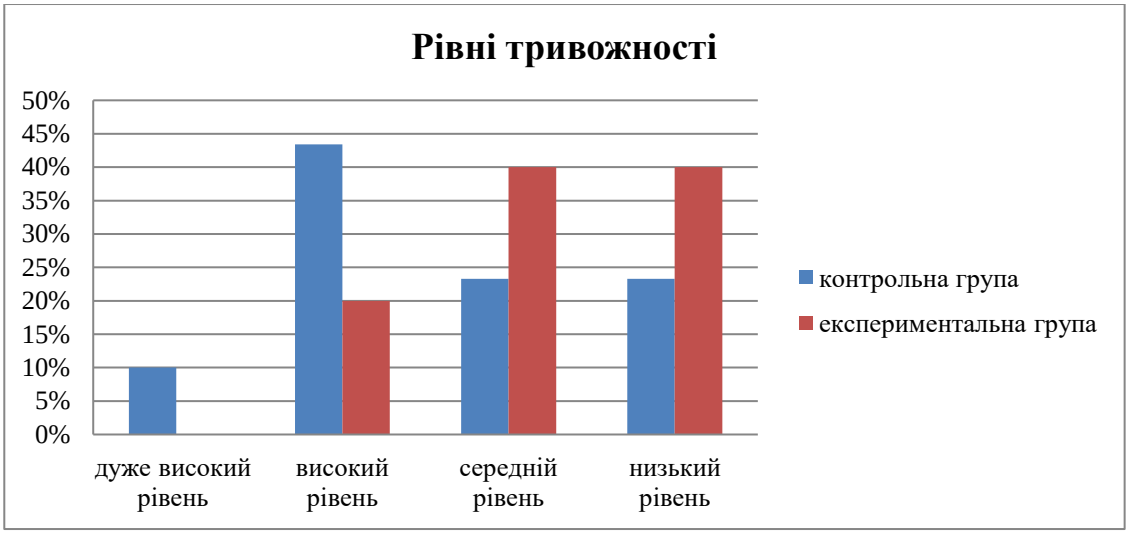

Рис. 3.1. Рівні тривожності студентів за «Методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки (автор М. Горська)», порівняльні результати ЕГ та КГ

Порівняння з контрольною групою (до втручання) демонструє зниження частки студентів із високим рівнем тривожності та зростання частки з низьким та середнім рівнем, що свідчить про ефективність психокорекційної програми у зменшенні емоційної напруженості та підвищенні психологічної стійкості студентів.

Результати після проведеної психокорекційної програми показали позитивні зміни у рівні фрустрації студентів експериментальної групи. За методикою М. Горської встановлено, що високий рівень фрустрації

спостерігався у 30% учасників (9 студентів), середній – у 40% (12 студентів), низький – у 30% (9 студентів), дуже високий рівень відсутній.

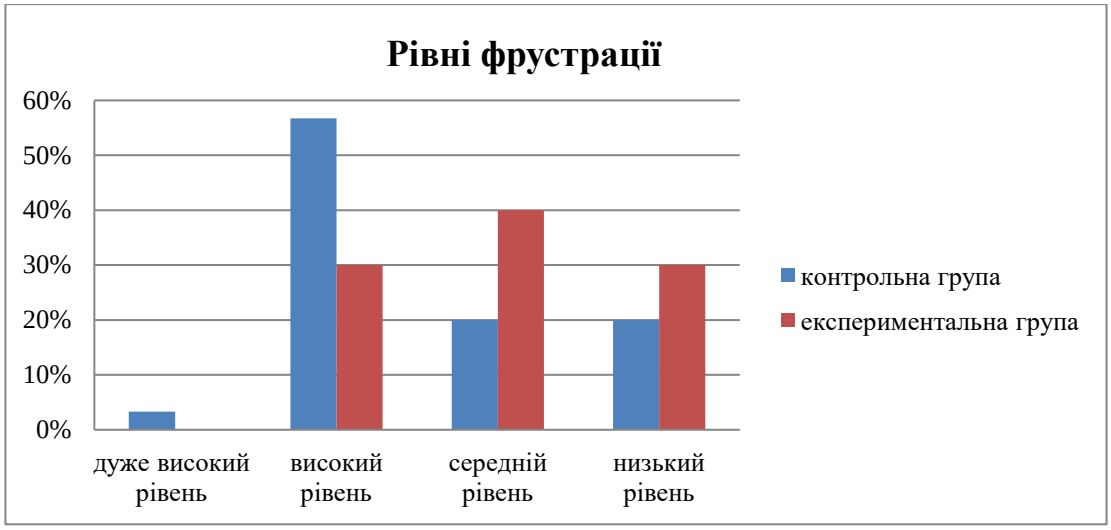

Рис. 3.2. Рівні фрустрації студентів за «Методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горська), порівняльні результати ЕГ та КГ

Порівняльний анаоіз з початковими даними демонструє зменшення кількості учасників із високим рівнем фрустрації та збільшення частки учасників із середнім і низьким рівнем, що свідчить про ефективність програми у зниженні емоційної напруженості та підвищенні здатності студентів адаптуватися до стресових ситуацій.

Після проведеної психокорекційної програми спостерігається помітне зниження рівня агресивності серед студентів експериментальної групи. За методикою М. Горської низький рівень агресивності виявлено у 80% учасників (24 студенти), середній – у 15% (5 студентів), високий – у 5% (1 студент), дуже високий рівень відсутній.

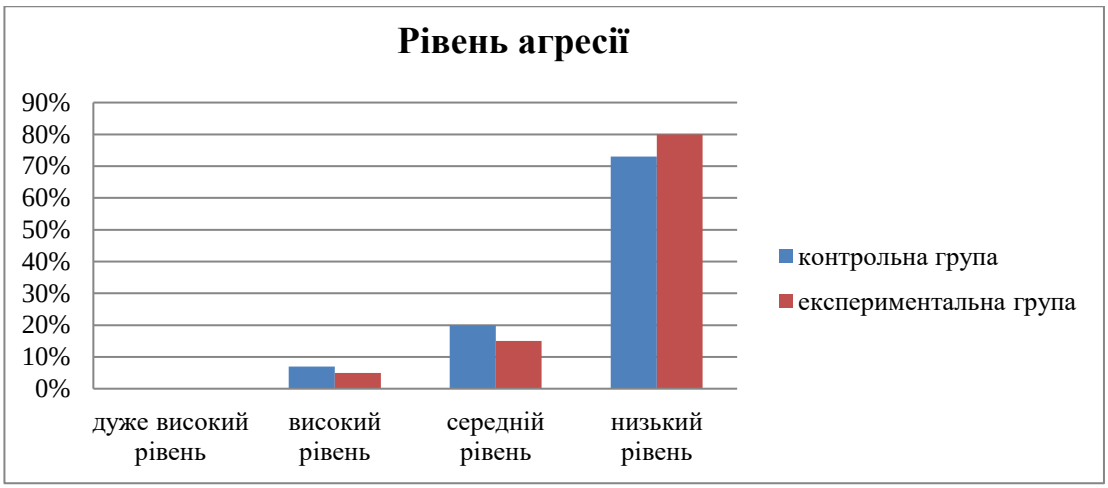

Рис. 3.3. Рівень агресії студентів за «Методиою визначення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горська), порівняльні результати ЕГ та КГ

Компаративний аналіз показників на констатувальному та контрольному етапах екемпіричного дослідження вказує на незначне зниження агресивних тенденцій та помірне підвищення емоційного самоконтролю студентів. Це свідчить про певну ефективність програми у формуванні конструктивних моделей поведінки та розвитку навичок регуляції емоцій, однак потребує подальшого закріплення результатів та підтримки психокорекційних заходів.

Після реалізації апробованої програми відзначається помірне зменшення ригідності серед студентів експериментальної групи. Низький рівень ригідності зареєстровано у 70% учасників (21 студент), середній – у 20% (6 студентів), високий – у 10% (3 студенти), дуже високий рівень не виявлено.

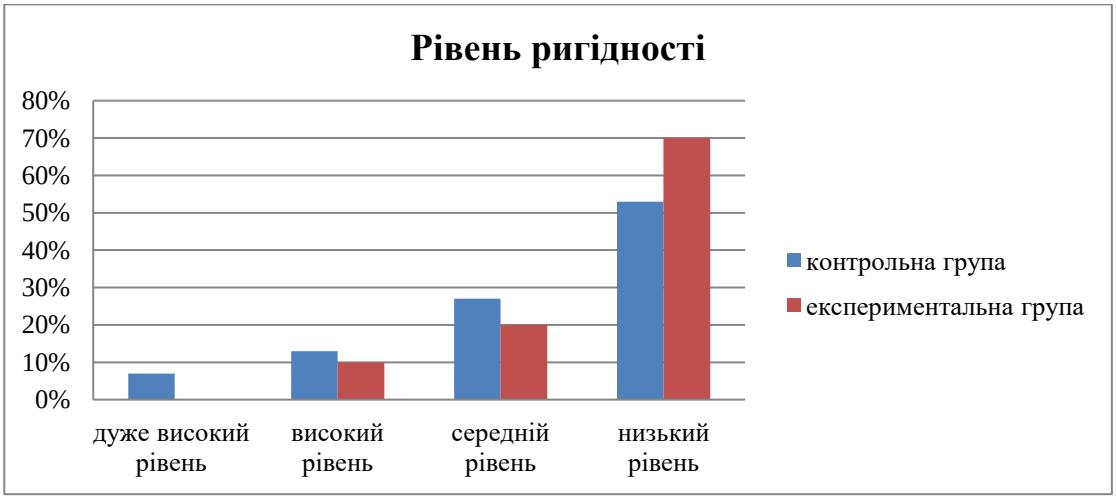

Рис. 3.4. Рівень ригідності студентів за «Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки» (автор М. Горська), порівняльні результати ЕГ та КГ

Отримані дані свідчать про часткове підвищення гнучкості поведінки та здатності до адаптації у змінних умовах, хоча зміни є незначними і потребують подальшого зміцнення через додаткові профілактичні та корекційні заходи.

Після впровадження запропонованої програми відзначився зниження рівня схильності до суїцидальної поведінки серед студентів експериментальної групи. Низький рівень спостерігається у 60% учасників (18 студентів), середній – у 30% (9 студентів), високий – у 10% (3 студенти).

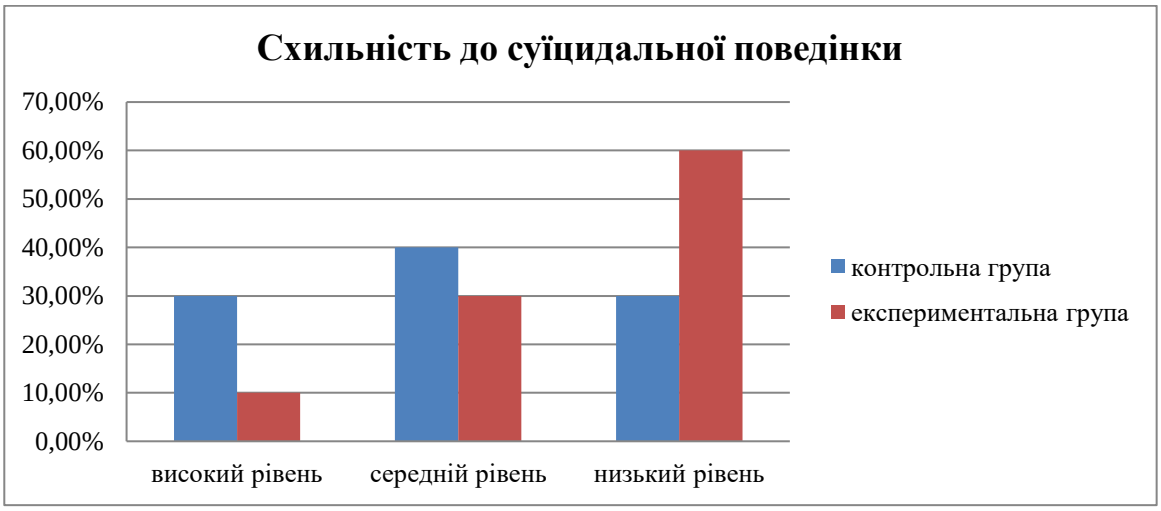

Рис. 3.5. Схильність до суїцидальної поведінки за «Методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки» (М. Горська)», порівняльні результати ЕГ та КГ

Отримані дані свідчать про позитивну тенденцію у формуванні емоційної стабільності та розвитку адаптаційних ресурсів, хоча наявність високого рівня у невеликої групи студентів вказує на потребу подальшого психологічного супроводу та індивідуальної підтримки.

Прогнозовані результати демонструють зниження тривожності, фрустрації та схильності до суїцидальної поведінки, що свідчить про підвищення емоційної стабільності та адаптивних ресурсів студентів.

Загалом, програма продемонструвала свою ефективність у формуванні конструктивних моделей поведінки, розвитку саморегуляції та зменшенні ризику девіантних проявів серед студентської молоді.

3.3. Методичні рекомендації щодо використання програми профілактики та корекції девіантної поведінки студенської молоді

Методичні рекомендації щодо профілактики та психологічної корекції чинників ризику виникнення девіантної поведінки у студентів розроблено з метою підвищення ефективності діяльності практичних психологів закладів вищої освіти. Студентський вік є періодом активного особистісного становлення, формування системи цінностей, професійної ідентичності та соціальних ролей. Саме в цей період посилюється вплив соціального середовища, референтних груп і стресових чинників, що може зумовлювати формування ризикованих або девіантних форм поведінки.

Психолог закладу вищої освіти виконує важливу роль у ранньому виявленні поведінкових змін, ознак дезадаптації, емоційної нестабільності чи соціальної ізоляції. Своєчасна діагностика та впровадження профілактичних заходів дозволяють попередити закріплення деструктивних моделей реагування та сприяють формуванню адаптивних стратегій поведінки.

Профілактика девіантної поведінки у студентів повинна ґрунтуватися на принципах системності, комплексності, диференційованого підходу та своєчасності. Вона передбачає узгоджену взаємодію адміністрації закладу освіти, психологічної служби, кураторів академічних груп і сім’ї.

Первинна профілактика спрямована на створення умов, що мінімізують ризик формування девіантних тенденцій. Вона включає формування відповідального ставлення до власного життя і здоров’я, розвиток емоційної компетентності, навичок саморегуляції та конструктивного вирішення конфліктів. Значна увага приділяється розвитку критичного мислення, здатності протистояти негативному груповому впливу та формуванню позитивної професійної ідентичності.

Вторинна профілактика зорієнтована на унормування поведінки студентів, у яких уже спостерігаються окремі прояви поведінкових відхилень (агресивність, адиктивні тенденції, порушення навчальної дисципліни, соціальна ізоляція). Вона передбачає проведення корекційно-розвивальних занять, психологічне консультування, роботу з мотиваційною сферою та відновлення соціально прийнятних моделей поведінки.

Психологічна корекція є цілеспрямованим процесом впливу на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери особистості студента. Її зміст визначається характером виявлених проблем та індивідуальними особливостями особистості.

Когнітивний аспект корекції спрямований на переосмислення неадаптивних переконань, формування адекватної самооцінки та відповідального ставлення до власних вчинків. Емоційний компонент передбачає розвиток навичок усвідомлення й регуляції емоцій, зниження рівня тривожності та агресивності. Поведінковий компонент включає формування конструктивних моделей взаємодії, навичок самоконтролю та соціально прийнятних способів самоствердження.

У роботі зі студентами можуть застосовуватися як індивідуальні, так і групові форми психокорекції. Індивідуальна робота є доцільною у випадках виражених емоційних труднощів, кризових станів або стійких девіантних проявів. Групові форми (тренінги особистісного розвитку, програми розвитку комунікативних навичок, групи психологічної підтримки) сприяють формуванню позитивної групової ідентичності, розвитку емпатії та соціальної відповідальності.

Важливим напрямом профілактики є формування у закладі вищої освіти сприятливого соціально-психологічного клімату. Підтримуюче освітнє середовище передбачає наявність атмосфери довіри, поваги до особистості студента, можливості звернення по допомогу без страху осуду чи стигматизації. Таке середовище сприяє задоволенню базових потреб у безпеці, прийнятті та

самореалізації, що зменшує ймовірність звернення до деструктивних способів подолання труднощів.

Особливе значення має залучення студентів до наукової, творчої, волонтерської та спортивної діяльності. Соціально значуща активність виступає фактором формування відповідальності, розвитку лідерських якостей та зміцнення позитивної самооцінки.

Хоча студентський вік передбачає зростання автономії, сім'я продовжує відігравати важливу роль у підтримці молодої людини. Консультативна робота з батьками спрямована на формування конструктивного стилю спілкування, попередження конфліктів і створення емоційно стабільного середовища. Узгодженість вимог сім'ї та закладу освіти підвищує ефективність профілактичних заходів.

Обов'язковим компонентом профілактично-корекційної роботи є систематичний моніторинг психологічного стану студентів та аналіз результативності впроваджених програм. Отримані дані дозволяють своєчасно коригувати стратегії роботи та враховувати специфіку студентського контингенту.

Таким чином, профілактика та психологічна корекція чинників ризику виникнення девіантної поведінки у студентів повинні мати комплексний, системний і науково обґрунтований характер. Їх реалізація передбачає поєднання психопросвітницької діяльності, розвитку особистісних ресурсів, створення підтримуючого освітнього середовища та індивідуалізованої психологічної допомоги. Ефективність такої роботи визначається раннім виявленням ризиків, міждисциплінарною взаємодією та орієнтацією на формування соціально зрілої, відповідальної особистості студента.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі було представлено розроблену та апробовану програму профілактики та корекції девіантної поведінки студентської молоді, здійснено експерментальну перевірку її ефективності, а також окреслено

методичні рекомендації щодо організації психопрофілактичної роботи у закладі вищої освіти.

Як показали результати констатувального етапу дослідження, у студентів спостерігались наявність ситуативних проявів девіантної поведінки, підвищені показники тривожності, фрустрації, ворожості та окремих аутоагресивних тенденцій. Це обґрунтувало необхідність впровадження цілеспрямованої профілактично-корекційної програми.

Розроблена програма мала комплексний характер і поєднувала соціально-психологічний тренінг з елементами когнітивно-поведінкової корекції. Її зміст був спрямований на розвиток емоційної саморегуляції, відповідального прийняття рішень, асертивності, зниження рівня тривожності та агресивності, а також формування конструктивних моделей соціальної взаємодії.

Повторна діагностика показала позитивну динаміку в експериментальній групі порівняно з контрольною: рівень тривожності у ЕГ після програми знизився (високий – 20% проти 43,4% у КГ, середній – 40% проти 23,3%, низький – 40% проти 23,3%), фрустрації (високий – 30% проти 56,7%, середній – 40% проти 20%, низький – 30% проти 20%), агресивності (низький – 80% проти 73%, середній – 15% проти 20%, високий – 5% проти 7%) та ригідності (високий – 10% проти 13%, середній – 20% проти 27%, низький – 70% проти 53%). Ситуативні прояви адиктивної, агресивної та аутоагресивної поведінки також зменшилися: адиктивна – 30% ЕГ проти 57% КГ, агресивна – 25% проти 60%, аутоагресивна – 20% проти 54%, а відсутність проявів була значно вищою у ЕГ. Така динаміка свідчить про ефективність програми у формуванні конструктивних моделей поведінки, розвитку емоційної саморегуляції та зниженні ризику девіантних проявів, хоча частина змін потребує подальшого закріплення через системний супровід.

У методичних рекомендаціях, розроблених за результатами дослідження, підкреслюється практична значущість комплексного підходу до профілактики та корекції девіантної поведінки студентів, який передбачає поєднання первинної та вторинної профілактики, індивідуальних і групових форм роботи,

створення сприятливого соціально-психологічного клімату в освітньому середовищі та систематичний моніторинг психологічного стану молоді.

Таким чином, експериментальна перевірка підтвердила доцільність та практичну ефективність запропонованої програми. Її впровадження сприяє розвитку особистісних ресурсів студентів, формуванню емоційної стійкості, підвищенню рівня самоконтролю та зниженню ризику закріплення девіантних форм поведінки.

ВИСНОВКИ

На підставі аналізу теоретичних положень і результатів емпіричного дослідження було сформульовано загальні висновки відповідно до поставленої мети та завдань кваліфікаційної роботи.

1. Науково-аналітичний огляд психологічних досліджень з проблеми девіантної поведінки дозволив уточнити зміст поняття девіантної поведінки у осіб студентського віку. Узагальнення теоретико-методологічних підходів дозволило інтерпретувати поняття «девіантна поведінка» як багатовимірний соціально-психологічний феномен, що формується під впливом взаємодії індивідуальних, соціальних і культурних чинників та проявляється у відхиленні від соціально прийнятих норм і правил поведінки

2. Осмислення детермінант девіантної поведінки студентів дозволяє класифікувати їх на соціальні, психологічні та біологічні чинники. Пропонована диференціація чинників за групами включає як зовнішні впливи (економічна нестабільність, груповий тиск, студентські субкультури), так і внутрішні особистісні та фізіологічні особливості (емоційна нестабільність, занижена самооцінка, неврологічні порушення).

3. Теоретична рефлексія особливостей проявів девіантної поведінки в студентському віці уможливила розкрити її особливості, а саме: нестійкість ціннісно-мотиваційної сфери, що зумовлює внутрішній конфлікт між прагненням до самостійності та потребою у соціальному схваленні; специфіку самооцінки та рівня суб’єктивного контролю, які можуть проявлятися у заниженій, нестабільній або завищеній самооцінці; підвищену емоційну чутливість, імпульсивність і труднощі регуляції емоційних станів; когнітивні особливості, пов’язані з недостатнім рівнем рефлексії та усвідомленням наслідків власних дій; проблеми саморегуляції поведінки, що проявляються у низькому рівні самоконтролю та схильності до імпульсивних рішень; вплив міжособистісних стосунків і групового тиску, а також вплив цифрової

повсякденності, які можуть сприяти формуванню та поширенню девіантних форм поведінки у студентському середовищі.

4. З’ясовано, що в умовах активного особистісного становлення молоді саме період навчання у закладі вищої освіти є вразливим щодо формування відхилень у поведінці. До основних чинників ризику віднесено підвищений рівень тривожності, фрустраційну напруженість, агресивність, ворожість, ригідність, недостатню сформованість навичок саморегуляції та вплив несприятливого соціального оточення.

5. Емпіричне дослідження особливостей девіантної поведінки учасників експерименту було організовано відповідно до розробленої програми діагностики за визначеними критеріями та передбачало використання комплексу діагностичних методик: методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська), методика визначення схильності до девіантної поведінки (Е. В. Леус), методика діагностика стану агресії (опитувальник Басса-Дарки).

Отримані результати діагностичного дослідження засвідчили, що у частини студентів наявні ситуативні прояви девіантної, адиктивної, агресивної та аутоагресивної поведінки. Такі тенденції поєднуються з емоційною нестабільністю та труднощами в подоланні стресових ситуацій, що зумовлює необхідність системної профілактично-корекційної роботи.

6. Обґрунтовано та апробовано програму профілактики та корекції девіантної поведінки студентів, спрямовану на формування здатності до емоційної саморегуляції, соціальної адаптації, конструктивних моделей поведінки. відповідального ставлення до власних вчинків, асертивності та навичок комунікативної взаємодії. Програма побудована на засадах соціально-психологічного та когнітивно-поведінкового підходів й адаптована до вікових особливостей студентів. Запропонована програма реалізує комплексний вплив на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери особистості.

7. Порівняльний аналіз результатів діагностики на констатувальному та контрольному етапах показав позитивні зміни у розвитку емоційної

саморегуляції, здатності керувати поведінкою в умовах невизначеності та соціальної компетентності учасників експериментальної групи. Спостерігається зниження рівнів тривожності (високий – 20% ЕГ проти 43,4% КГ, середній – 40% проти 23,3%, низький – 40% проти 23,3%), фрустрації (високий – 30% проти 56,7%, середній – 40% проти 20%, низький – 30% проти 20%), агресивності (низький – 80% проти 73%, середній – 15% проти 20%, високий – 5% проти 7%) та ригідності (високий – 10% проти 13%, середній – 20% проти 27%, низький – 70% проти 53%). Ситуативні прояви адиктивної, агресивної та аутоагресивної поведінки також зменшилися: адиктивна – 30% ЕГ проти 57% КГ, агресивна – 25% проти 60%, аутоагресивна – 20% проти 54%, при цьому відсутність проявів була значно вищою у ЕГ. Водночас підвищилися показники емоційного самоконтролю та здатності до адаптації, що свідчить про ефективність психокорекційної програми у формуванні конструктивних моделей поведінки та підвищенні адаптивних ресурсів студентів.

Отже, в процесі виконання кваліфікаційної роботи поставлену мету досягнуто, а визначені завдання послідовно реалізовано.

8. Розроблені методичні рекомендації ґрунтуються на комплексному підході до профілактики девіантної поведінки в студентському середовищі та передбачають поєднання індивідуальних і групових форм роботи, створення сприятливого соціально-психологічного клімату в освітньому середовищі.

Таким чином, аналіз і оцінка результатів дослідження підтверджують, що цілеспрямована психопрофілактична та корекційна діяльність у студентському середовищі сприяє зниженню ризику закріплення девіантних форм поведінки та розвитку особистісних ресурсів молоді.

Перспективи подальших досліджень в окресленому напрямі можуть бути спрямовані на розширення вибірки та вдосконалення змісту корекційних програм з урахуванням сучасних соціальних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Єрмакова Н. О. Соціальна психологія: навч. посібник. 4-те вид. Київ: Каравела, 2020. 370 с.

2. Бедан В. Б. Експериментальна психологія. Курс лекцій : для студентів-психологів. Одеса : НУ «ОЮА», 2020. 102 с.

3. Булгару В. М., Джежик О. В. Синдром інформаційної перевантаженості як складова розвитку покрастинації // Habitus. 2025. № 71. С. 141–145. DOI: 10.32782/2663-5208.2025.71.24.

4. Вавринів О. С. Організація та проведення психологічних і соціально-психологічних досліджень: практичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2023. 116 с.

5. Василюк Т. В. Профілактика девіантної поведінки в контексті сучасних наукових досліджень // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. С. 179–186.

6. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник. 6-те вид. / О. В. Скрипченко та ін. Київ: Каравела, 2020. 400 с.

7. Гаврищак Л. Психологія залежної поведінки: методичні рекомендації. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2018. 66 с.

8. Герасимів Т. З. Девіантна поведінка особистості, її причини та шляхи попередження // Форум права. 2015. С. 49–55.

9. Кошова І. В., Кресан О. Д. Психологія девіантної поведінки: навч.-метод. посібник. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.

10. Курило В. О. Клінічна медична психологія: навч. посібник. Львів : Марченко, 2020. 48 с.

11. Ліннік Ю. В. Соціально-психологічні чинники девіантної поведінки у студентів: діагностика та корекція // Health & Education. 2024. № 1. С. 209–216. DOI: 10.32782/health-2024.1.28.

12. Моргай Л. А. Соціальна профілактика девіантної поведінки в молодіжному середовищі закладу вищої освіти. «Ввічливість. Humanitas». Вип. 1, 2022 р. Видавничий дім «Гельветика» 2022. С.87-92.

13. Москаленко В. Залежність – родинна хвороба. Київ : Сучасна психологія, 2022. 416 с.

14. Мудрик А. Б. Психологія залежної поведінки : навч. посібник. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2022. 236 с.

15. Профілактика та корекція відхилень поведінки : навч.-метод. посібник / уклад. Л. Мафтин. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 368 с.

16. Психологія девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. / уклад. О. В. Джежик, К. М. Король. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юрид. академія», 2025. 99 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/56fb3243-3314-4cd2-a79f-19ced19fc558/content.

17. Психологія девіантної поведінки особистості : навч. посібник / уклад. О. Д. Сафін, С. П. Байда. Умань: Візаві, 2021. 202 с.

18. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник / О. В. Диса, І. О. Шинкаренко. Дніпро : ДДУВС, 2024. 77 с.

19. Рибалка А. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки студентів університету: кваліфікаційна робота магістра. Запоріжжя: ЗНУ, 2021. 72 с.

20. Тюріна В. О., Данченко І. О. Соціальні відхилення у студентської молоді та їх профілактика // Особистість, суспільство, закон : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2019. С. 204–207.

21. Карпенко Н. В. Діагностика психічного розвитку дитини в роботі педагога (вчителя, вихователя) : навч. посібник. 3-тє вид., стереотип. Київ : Каравела, 2021. 248 с.

22. Кіосе А. С. Поширеність гендерних стереотипів серед студентської молоді // Global science: prospects and innovations : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ліверпуль, Великобританія, 1–3 груд. 2023 р.). Liverpool :

Cognum Publishing House, 2023. Pp. 590–593. URL: https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-global-science-prospects-and-innovations-1-3-12-2023-liverpool-velikobritaniya-arhiv/ .

23. Козакевич А. І. Схильність осіб юнацького віку до девіантної поведінки // Global science: prospects and innovations : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ліверпуль, Великобританія, 1–3 груд. 2023 р.). Liverpool : Cognum Publishing House, 2023. Pp. 594–598. URL: https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-global-science-prospects-and-innovations-1-3-12-2023-liverpool-velikobritaniya-arhiv/ .

24. Копець Л. Класичні експерименти в психології : навч. посібник для студентів ВНЗ. Київ : Вид-во Києво-Могилянської академії, 2020. 283 с.

25. Кузьменко В. В., Диса О. В., Шинкаренко І. О. Психологія девіантної поведінки : навч. посібник. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 68 с.

26. Кушнерьова В. В. Самопожертва та героїзм як прояв девіантної поведінки // Topical aspects of modern scientific research : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Токіо, Японія, 23–25 листоп. 2023 р.). Tokyo : Cognum Publishing House, 2023. Pp. 401–404. URL: https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-topical-aspects-of-modern-scientific-research-23-25-11-2023-tokyo-yaponiya-arhiv/

27. Кушнерьова В. В., Джежик О. В. Вплив соціальних мереж на співвідношення самооцінки та рівня домагань здобувачів фахової передвищої освіти // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2025. Т. 36 (75), № 2. С. 176–181. DOI: 10.32782/2709-3093/2025.2/26 .

28. Лефтеров В. О., Лазор К. П. Основи науково-дослідної роботи в галузі психології : метод. рекомендації для самостійної роботи здобувачів [Електронне видання]. Одеса : Фенікс, 2020. 38 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13457. DOI: 10.32837/11300.13457.

29. Лукашевич М. П., Туленков М. В., Яковенко Ю. І. Соціологія. Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій : підручник. 4-те вид. Київ : Каравела, 2018. 544 с.

30. Марущак А. П. Схильність до суїцидальної поведінки у студентської молоді віком від 19 до 23 років // Topical aspects of modern scientific research : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Токіо, Японія, 23–25 листоп. 2023 р.). Tokyo : Cognum Publishing House, 2023. Pp. 405–411. URL: https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-topical-aspects-of-modern-scientific-research-23-25-11-2023-tokyo-yaponiya-arhiv/.

31. Мельничук О. Б. Основи психоконсультування та психокорекції : навч. посібник. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2019. 390 с.

32. Михайлишин У. Б. Психологічні особливості адиктивної поведінки студентів // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. № 3 (47). С. 110–119.

33. Михайлишин У. Б. Теоретичний аналіз проблеми впливу конформізму на виникнення адиктивної поведінки студентів // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. № 1 (48). С. 143–149.

34. Мороховець М. В. Схильність молоді до інтернет-залежності // Topical aspects of modern scientific research : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Токіо, Японія, 23–25 листоп. 2023 р.). Tokyo : Cognum Publishing House, 2023. Pp. 412–418. URL: https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-topical-aspects-of-modern-scientific-research-23-25-11-2023-tokyo-yaponiya-arhiv/.

35. Москалець В. П. Психологія особистості : підручник. Київ ; Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2020. 435 с.

36. Павлюк Т. М. Експериментальна психологія : метод. рекомендації до вивчення нормативної навчальної дисципліни (для студентів спеціальності 053 «Психологія»). Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2020. 30 с.

37. Психодіагностика та психорегуляція емоційних станів людини : практикум : навч. посібник для студентів спеціальності «Психологія» / В. М. Юрченко. 2-ге вид., доповн. і випр. Рівне : МЕГУ, 2020. 156 с.

38. Седих К. В. Делінквентний підліток : навч. посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції для студентів психологічних, педагогічних і юридичних спеціальностей. 2-ге вид., доповн. Київ : Слово, 2015. 272 с.

39. Ставицька С. О., Волошина В. В. Соціальна психологія : практикум : навч. посібник. 3-тє вид., стереотип. Київ : Каравела, 2019. 320 с.

40. Татьянчиков А. О., Бедан В. Б. Психодіагностика : навч.-метод. рекомендації (для самостійної роботи здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології). Одеса : Фенікс, 2021. 59 с.

41. Ташматов В. А., Геращенко О. С., Джежик О. В. Жертва як психосоціальний феномен // Habitus. 2024. Вип. 66. С. 325–330. DOI: 10.32782/2663-5208.

42. Уркаєв В. С. Психокорекція ігрової адиктивної поведінки в осіб раннього юнацького віку : дис. … канд. психол. наук : 19.00.04 «Медична психологія». Київ, 2021. 323 с.

43. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

44. Шинкаренко І. О., Міна Р. О., Лукомська А. О. Адиктивна (залежна) поведінка як форма девіантної поведінки // Науковий вісник ДДУВС. 2021. Спец. вип. № 2. С. 560–566.

45. Boykina E. E., Gurina O. D., Kupriyanova E. A. et al. Psychological Predictors of Deviant Behavior of Minors. Psychology and Law. 2024.

46. Floridi M., Uvelli A., Tonini B. et al. Deviant Behavior in Young People After COVID-19: The Role of Sensation Seeking and Empathy in Determining Deviant Behavior. COVID. 2025. Vol. 5(10). Article 173.

47. Reynolds M., Kirisci L., Zhai Z. W., Tarter R. Substance Use Disorder Is the Outcome of Deviant Socialization: A Prospective Investigation Spanning Childhood to Adulthood. Pharmacology Biochemistry and Behavior. 2023.

48. Sun W., Wang M., Zheng F., Wang Y. From Nurture to Deviance: A Study on Parenting Style and Juvenile Delinquency. Deviant Behavior. 2024.

49. Yang M. Psychological Mechanisms and Intervention Strategies of Teenagers' Network Misconduct. Russian Journal of Deviant Behavior. 2025.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (автор М. Горська)

Інструкція: Дослідженим пропонується 40 тверджень, кожне твердження потрібно оцінити за таким принципом:

Якщо твердження вам повністю підходить – 2;

Якщо твердження не зовсім підходить – 1;

Якщо твердження зовсім не підходить – 0.

Текст опитувальника:

1. Я часто невпевнений у своїх силах.
2. Нерідко мені здається безвихідним становище, з якого можна було б знайти вихід .
3. Я часто залишаю за собою останнє слово.
4. Мені важко змінювати свої вчинки.
5. Я часто червонію через дрібниці.
6. Неприємності мене часто засмучують, і я впадаю в розпач.
7. Нерідко в розмові я перериваю співрозмовника.
8. Мені важко переключитися з однієї справи на іншу.
9. Я часто прокидаюся вночі.
10. При великих неприємностях я беру провину на себе.
11. Мене легко роздратувати.
12. Я дуже обережний у зміні свого життя.
13. Я легко впадаю в розпач.
14. Нещастя і невдачі нічого мене не вчать.
15. Мені доводиться часто робити зауваження іншим.
16. У суперечці мене важко переконати.
17. Я переймаюся навіть через уявні неприємності.
18. Я часто відмовляюся від боротьби тому, що вважаю її марною.
19. Я хочу бути авторитетом для оточення.

20. Нерідко не полишають думки, яких слід було б позбутися.

21. Мене лякають труднощі, з якими зіткнувся в житті.

22. Нерідко почуваюся беззахисним.

23. У будь-якій справі не я задовольняюся малим, а хочу досягти максимального успіху.

24. Я легко зближуюся з людьми.

25. Я часто звертаю увагу на свої недоліки.

26. Інколи у мене буває пригнічений настрій.

27. Мені важко стримувати себе, коли я гніваюсь.

28. Я дуже хвилююсь, якщо в моєму житті несподівано щось змінюється.

29. Мене легко переконати.

30. Я відчуваю розгубленість, коли у мене виникають труднощі.

31. Мені більше подобається керувати, а не підкорятися.

32. Нерідко я виявляю упертість.

33. Мене хвилює стан мого здоров'я.

34. У скрутні хвилини я іноді поводжуся як дитина.

35. У мене різка жестикуляція.

36. Я неохоче йду на ризик.

37. Я важко витримую очікування чогось.

38. Я думаю, що ніколи не зможу виправити своїх недоліків.

39. Я – мстивий.

40. Мене засмучують навіть незначні порушення моїх планів.

Обробка результатів відбувається за чотирма шкалами:

I. Тривожність: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37.

II. Фрустрація: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38.

III. Агресія: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

IV. Ригідність: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Для кожної шкали можлива кількість балів складає від 0 до 20. Де 0 – не виявлено проявів.

Тривожність – рівень здатності індивіда відчувати тривогу.

0-7 балів – низький рівень;

8-11 балів – середній;

12-16 балів – високий;

17 і більше балів – дуже високий.

Фрустрація – ступінь розчарування, що заважає досягненню мети. Може виникати через уявні або реальні перешкоди.

0-7 балів – низький рівень;

8-9 балів – середній;

10-15 балів – високий;

16 і більше балів – дуже високий.

Агресія – прагнення до лідерства через використання фізичної сили до інших людей.

0-10 балів – низький рівень;

11-12 балів – середній;

13-16 балів – високий;

17 і більше балів – дуже високий.

Ригідність – невміння, нездатність або складність суб'єкта перебудовуватися при виконанні певних завдань або за певних умов, якщо це потрібно або якщо цього потребують обставини.

0-10 балів – низький рівень;

11-12 балів – середній;

13-16 балів – високий;

17 і більше балів – дуже високий.

Показники визначення схильності до суїцидальної поведінки можна дізнатися додавши отримані бали за кожною шкалою:

0-38 балів – низький рівень схильності до суїцидальної поведінки;

39-45 балів – потребує уваги до підлітка;

46 і більше балів – високий рівень схильності до суїцидальної поведінки.

Додаток Б

Методика схильності до девіантної поведінки (Е. В. Леус)

Ця методика використовується для вимірювання та оцінки вираженості дезадаптації у студентів із різними видами девіантної поведінки. В методиці представлено 75 питань.

Завдяки цій методиці визначаються найбільш поширені види девіацій, такі як:

– Делінквентна поведінка;

– Залежна (адиктивна) поведінка;

– Суїцидальна (аутоагресивна) поведінка;

– Агресивна поведінка;

– Соціально-обумовлена поведінка.

Кожен з цих показників оцінюється в балах за шкалою опитувальника, залежно від набраної суми балів оцінюється ступінь вираженості цих видів девіантної поведінки :

– відсутність ознак

– легка ступінь

– висока ступінь

Шкали опитувальника:

I – соціально-обумовлена поведінка (1-15 питання);

II – делінквентна поведінка (16-30 питання);

III – залежна (адиктивна) поведінка (31-45 питання);

IV – агресивна поведінка (46-60 питання);

V – суїцидальна (аутоагресивна) поведінка (61-75 питання).

Методика проводиться шляхом відповідей на питання.

Текст опитувальника:

1. Я завжди дотримуюсь своїх обіцянок.

2. У мене бувають думки, якими я не хотів би ділитися.

3. Розлютившись, я нерідко виходжу з себе.

4. Буває, що я пліткую.

5. Буває, що я говорю про речі, в яких нічого не тямлю.

6. Я завжди говорю тільки правду.

7. Я люблю перебільшувати.

8. Я ніколи не запізнююся.

9. Всі свої звички я вважаю хорошими.

10. Буває, що я сперечаюся і сварюся з батьками.

11. Буває, я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де дозволено.

12. Я завжди купую квиток у транспорті.

13. Буває, що мені хочеться вилаятись грубими нецензурними словами.

14. Серед моїх знайомих є люди, які мені не подобаються.

15. Я ніколи не порушую правил суспільної поведінки.

16. Я не хочу вчитися і працювати.

17. Я можу піти з дому жити в інше місце.

18. Мене забирали в поліцію за погану поведінку.

19. Я можу взяти чуже, якщо мені треба або дуже хочеться.

20. Перебуваю на обліку в підрозділі у справах неповнолітніх.

21. Мене часто ображають оточуючі (обзивають, б’ють, відбирають гроші й речі).

22. У мене є судимі родичі та/або знайомі.

23. У мене бувають сильні бажання, які обов’язково треба здійснити.

24. У мене буває бажання помститися, відновити справедливість.

25. Я не вірю оточуючим.

26. Хочу бути великим і всесильним.

27. Я відчуваю відчай, образу, безсилу злість.

28. Я заздрю своїм однокласникам, іншим людям, дорослим.

29. Якщо не можна, але дуже хочеться – значить, можна.

30. Сильним і багатим людям не обов’язково дотримуватися всіх правил і законів.

31. Я курю.

32. Я вживаю пиво та/або інші спиртні напої.

33. Я нюхав клей, розчинники, пробував наркотики, курильні суміші.

34. Мої батьки зловживають спиртним.

35. Мої друзі курять, вживають спиртне.

36. Люди п’ють за компанію, для підтримання гарного настрою.

37. Пити і курити – це ознаки дорослості.

38. Я п’ю/курю через проблеми в сім’ї, школі, від самотності.

39. Діти й дорослі п’ють і курять, бо це модно й доступно.

40. Діти п’ють і курять з цікавості, від дурості.

41. Задоволення – це головне, до чого варто прагнути в житті.

42. Мені необхідні сильні переживання й почуття.

43. Я хотів би спробувати спиртне, цигарки, наркотики, якби цього ніхто не дізнався.

44. Шкідливий вплив алкоголю й тютюну сильно перебільшують.

45. Якщо в моїй компанії це буде прийнято, то і я буду курити й пити пиво.

46. Я рідко жалію тварин, людей.

47. Я часто сперечаюся або сварюся з учителями, однокласниками.

48. Я часто сварюся з батьками.

49. Я не прощаю образи.

50. Якщо в мене поганий настрій, то я зіпсую його ще комусь.

51. Люблю пліткувати.

52. Люблю, коли мені підкоряються.

53. Віддаю перевагу вирішенню проблем бійкою, а не словами.

54. За компанію з друзями ми можемо щось зламати, чіплятися до сторонніх.

55. Часто відчуваю роздратування, обурення, злість, лють, шаленство.

56. У мене буває бажання щось зламати, голосно грюкнути дверима, покричати, посваритися або побитися.

57. У пориві гніву я можу накричати або вдарити когось.

58. Я охоче взяв би участь у якихось бойових діях.

59. Можу навмисно зіпсувати чужу річ, якщо мені щось не подобається.

60. Я хочу бути дорослим і сильним.

61. Я відчуваю, що мене ніхто не розуміє, мною ніхто не цікавиться.

62. Я відчуваю, що від мене нічого не залежить, безнадію, безпорадність.

63. Я можу завдати собі болю.

64. Я б узявся за небезпечну для життя справу, якби за це добре заплатили.

65. Було б краще, якби я помер.

66. Я відчуваю почуття провини перед оточуючими, батьками.

67. Я не люблю вирішувати проблеми сам.

68. У мене є бажання, які ніяк не можуть здійснитися.

69. Я не дуже хороша людина.

70. Я не завжди розумію, що можна робити, а що не можна.

71. Я часто не можу зважитися на якийсь вчинок.

72. Коли я стою на мосту, мене іноді так і тягне стрибнути вниз.

73. Я потребую теплих, довірливих стосунків.

74. Терпіти біль назло мені буває навіть приємно.

75. Я відчуваю потребу в гострих відчуттях.

Інтерпретація результатів:

Кожна відповідь оцінюється від 0 до 2 балів:

– Так – 2 бали;

– Іноді – 1 бал;

– Ні – 0 балів.

Інтерпретація результатів: чим вища оцінка (кількість балів), тим вища ймовірність соціально-психологічний дезадаптації:

– від 21 до 30 балів – виражена соціально-психологічна дезадаптація;

– від 10 до 20 балів – легка соціально-психологічна дезадаптація;

– меньше 10 балів – відсутність соціально-психологічної дезадаптації.

Додаток В

Методика діагностики рівня агресивності та ворожості (опитувальник Басса–Дарки)

Опитувальник складається з 75 тверджень, на які випробовуваний відповідає "так" чи "ні".

1. Часом я не можу впоратися з бажанням завдати шкоди іншим
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююсь
4. Якщо мене не попросять по-хорошому, я не виконаю
5. Я не завжди отримую те, що мені належить
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути
8. Коли мені траплялося обдурити кого-небудь, я відчував болючі докори совісті
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися предметами
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене трохи більш дружньо, ніж я очікував
15. Я часто буваю незгодний з людьми
16. Іноді мені на розум приходять думки, яких я соромлюся
17. Якщо хто-небудь першим ударив мене, я не відповім йому
18. Коли я дратуюся, я ляскаю дверима
19. Я набагато більш дратівливий, ніж здається
20. Якщо хтось уявляє себе начальником, я завжди роблю йому наперекір
21. Мене трохи засмучує моя доля
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене
23. Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною
24. Люди, які ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку
26. Я не здатний на грубі жарти
27. Мене охоплює лють, коли наді мною глузують
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися
29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не подобається

30. Досить багато людей заздрять мені
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків
33. Люди, які постійно знущаються з вас, варті того, щоб їх "клацнули по носі"
34. Я ніколи не буваю похмурий від злості
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюсь
36. Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю уваги
37. Хоча я і не показую цього, мене іноді гризе заздрість
38. Іноді мені здається, що наді мною сміються
39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до "сильних" виразів
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були пробачені
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хто-небудь ударить мене
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів
45. Мій принцип: "Ніколи не довіряти чужинцям "
46. Якщо хтось дратує мене, я готовий сказати, що я про нього думаю
47. Я роблю багато такого, про що згодом шкодую
48. Якщо я розлючуся, я можу вдарити когось
49. З дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву
50. Я часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити що-небудь приємне для мене
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь
54. Невдачі засмучують мене
55. Я б'юся не рідше і не частіше ніж інші
56. Я можу пригадати випадок, коли я був настільки злий, що хапав перший-ліпший предмет і ламав його
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку
58. Іноді я відчуваю, що життя чинить зі мною несправедливо
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю
60. Я лаюся тільки зі злості
61. Коли я поступаю неправильно, мене мучить совість
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її

63. Іноді я висловлюю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу
64. Я буваю грубуватий стосовно людей, які мені не подобаються
65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на те заслугову
67. Я часто думаю, що жив неправильно
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки
69. Я не засмучуюсь через дрібниці
70. Мені рідко приходить до голови, що люди намагаються розлютити або образити мене
71. Я часто тільки погрожую людям, хоча і не збираюся приводити погрози у виконання
72. Останнім часом я став занудою
73. У суперечці я часто підвищую голос
74. Я намагаюся зазвичай приховувати своє погане ставлення до людей
75. Я краще погоджуся з чим-небудь, ніж стану сперечатися

Обробка та інтерпретація результатів тесту

Відповіді оцінюються за шкалами наступним чином:

1. Фізична агресія:
"так" = 1, "ні" = 0: 1, 25, 33, 48, 55, 62, 68;
"ні" = 1, "так" = 0: 9, 17, 41.
2. Непряма агресія:
"так" = 1, "ні" = 0: 2, 18, 34, 42, 56, 63;
"ні" = 1, "так" = 0: 10, 26, 49.
3. Роздратування:
"так" = 1, "ні" = 0: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72;
"ні" = 1, "так" = 0: 11, 35, 69.
4. Негативізм:
• "так" = 1, "ні" = 0: 4, 12, 20, 23, 36;
5. Образа:
"так" = 1, "ні" = 0: 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58.
"ні" = 1, "так" = 0: 44.
6. Підозрілість:
"так" = 1, "ні" = 0: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59;
"ні" = 1, "так" = 0: 65, 70.
7. Вербальна агресія:
"так" = 1, "ні" = 0: 7, 15, 28, 31, 46, 53, 60, 71, 73;
"ні" = 1, "так" = 0: 39, 66, 74, 75.
8. Почуття провини:
"так" = 1, "ні" = 0: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67

Індекс ворожості включає в себе 5 і 6 шкалу, а індекс агресивності (як прямої, так і мотиваційної) включає в себе шкали 1, 3, 7.

Ворожість = Образа + Підозрілість;

Агресивність = Фізична агресія + Роздратування + Вербальна агресія.

Інтерпретація результатів тесту

Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4, а ворожості - 6-7 ± 3.

Додаток Г

Опис корекційно-розвивальних вправ програми

Заняття 1. Формування безпечного простору

Вправа «Зона довіри»

Тривалість: 30 хвилин

Мета: формування безпечного психологічного простору, розвиток відкритості та довіри між учасниками.

Матеріали: фліпчарт, маркери, стікери.

Хід проведення:

1. Учасникам пропонується відповісти на запитання:
   – Що допомагає мені почуватися безпечно у групі?
   – Яких правил важливо дотримуватися?
   Відповіді записуються на фліпчарті. Формується перелік групових правил (конфіденційність, повага, добровільність висловлювань тощо).
2. Рефлексія.
3. Обговорення: «Що я відчуваю зараз?», «Що допоможе мені бути активним у програмі?».

Очікуваний результат: формування первинної згуртованості групи.

Заняття 2. Девіантна поведінка: причини та наслідки

Кейс-метод «Життєві ситуації»

Тривалість: 40 хвилин

Мета: усвідомлення причин і наслідків девіантної поведінки.

Хід проведення:

1. Учасники об’єднуються в малі групи.
2. Кожна група отримує опис ситуації (алкогольна пропозиція на вечірці, академічна недоброчесність, агресивний конфлікт тощо).
3. Завдання:
   – визначити можливі причини поведінки;
   – спрогнозувати коротко- і довгострокові наслідки;
   – запропонувати альтернативний варіант реагування.
4. Представлення результатів і загальна дискусія.

Очікуваний результат: розвиток причинно-наслідкового мислення.

Заняття 3. Відповідальність і вибір

Вправа «Матриця вибору»

Тривалість: 30 хвилин

Мета: розвиток навичок відповідального прийняття рішень.

Хід проведення:

1. Кожен учасник обирає складну життєву ситуацію.
2. На аркуші креслиться таблиця з чотирма колонками:
   – варіант рішення;
   – позитивні наслідки;
   – ризики;
   – довгостроковий вплив.
3. Обговорення у парах.

Очікуваний результат: підвищення усвідомленості вибору.

Заняття 4. Стрес і фрустрація

Вправа «Антистрес-пауза»

Тривалість: 30 хвилин

Мета: зниження рівня тривожності та фрустрації.

Хід проведення:

1. Навчання техніці діафрагмального дихання.
2. Виконання вправи «Прогресивна м’язова релаксація».
3. Коротка когнітивна техніка: заміна негативної установки на раціональну.

Очікуваний результат: оволодіння базовими методами саморегуляції.

Заняття 5. Агресія та способи її конструктивного вираження

Вправа «Безпечний вихід емоцій»

Тривалість: 50 хвилин

Мета: конструктивне вираження агресії.

Хід проведення:

1. Учасники описують ситуації, що викликають злість.
2. Обговорюються непродуктивні способи реагування.
3. Розробляються альтернативні моделі (вербалізація почуттів, фізична активність, пауза).

Очікуваний результат: зменшення імпульсивності.

Заняття 6. Соціальний вплив і груповий тиск

Вправа «Соціальний орієнтир»

Тривалість: 30 хвилин

Мета: усвідомлення впливу соціального середовища.

Хід проведення:

1. Учасники малюють схему свого соціального оточення.
2. Позначають позитивний та негативний вплив.
3. Обговорюють способи мінімізації ризиків.

Очікуваний результат: розвиток критичного ставлення до групового тиску.

Заняття 7. Асертивність і вміння відмовляти

Тренінг «Я-повідомлення»

Тривалість: 40 хвилин

Мета: розвиток асертивної поведінки.

Хід проведення:

1. Ознайомлення з формулою «Я-повідомлення»: «Коли ти…, я відчуваю…, тому що…, і я хотів(ла) б…».
2. Відпрацювання у парах на прикладах життєвих ситуацій.

Очікуваний результат: формування навичок ненасильницької комунікації.

Заняття 8. Самооцінка та внутрішні ресурси

Вправа «Мої сильні сторони» (Дерево ресурсів)

Тривалість: 60 хвилин

Мета: усвідомлення власних сильних сторін та внутрішніх ресурсів.

Матеріали: аркуші паперу, олівці.

Хід проведення:

1. Кожен учасник малює «дерево ресурсів»:
   – **коріння** – минулий досвід, підтримка, знання;
   – **стовбур** – актуальні здібності;
   – **гілки** – майбутні можливості;
   – **листя** – мрії та цілі.
2. Презентація малюнків у міні-групах.
3. Обговорення:
   – Що допомагає мені долати труднощі?
   – Які ресурси я недооцінюю?

Очікуваний результат: підвищення самооцінки, зміцнення психологічної стійкості.

Заняття 9. Життєва перспектива та самореалізація

Вправа «Моє майбутнє»

Тривалість: 30 хвилин

Мета: формування позитивної життєвої перспективи.

Хід проведення:

1. Учасники описують своє життя через 5 років.
2. Визначають кроки, необхідні для досягнення мети.
3. Обговорюють можливі перешкоди та ресурси.

Очікуваний результат: розвиток життєвого планування та відповідальності.